

1 Geschiedenis van de Librije te Zutphen

De Sint Walburgiskerk dateert in oorsprong uit de elfde eeuw.¹ Waarschijnlijk werd omstreeks 1225 begonnen met de verbouwing van de Romaanse basiliek tot een nieuwe Romaans-gotische basiliek, die in later eeuwen steeds verder werd uitgebreid en verbouwd. Zo werd in de veertiende eeuw de kooromgang met negen kapellen toegevoegd. Aan de middelste kapel werd een grote kapel gebouwd waar de Raad van de stad bijeenkwam voorafgaand aan een vergadering: de Raadskapel. Na een brand door blikseminslag in 1446 werd de kerk hersteld en verder uitgebreid. De lage, smalle zijbeuken werden verhoogd en verbreedend de kerk kreeg haar huidige vorm van hallenkerk. Aan het einde van de vijftiende eeuw werden de beide dwarskapellen gebouwd in het verlengde van de transeptarmen.

Kapittelkerk

Tot 1591, toen in Zutphen de Reformatie zegevierde, was de Walburgiskerk een collegiale of kapittelkerk.² Het kapittel van de kerk bestond al vanaf de elfde eeuw en werd waarschijnlijk gesticht door de Duitse keizer en de bisschop van Utrecht. Oorspronkelijk was de kerk waarschijnlijk gewijd aan de apostel Petrus, maar in 1105, enkele decennia na de stichting, werd zij opnieuw gewijd, nu aan Sint Walburga.³ Walburga gold als de beschermheilige van het kapittel.

De Walburgiskerk was een 'dubbelkerk' en functioneerde behalve als kapittelkerk ook als parochiekerk voor de oude stad. Schutspatrones van de parochiekerk was Maria. Ruimtelijk gezien werd de kapittelkerk gevormd door het koor, de viering en de crypte. De crypte, waarvan de vloer ongeveer twee meter onder de huidige niveaulag, bevond zich onder de hoge koor. De vloer van het hoogkoor lag ruim twee meter boven de huidige. Het hoge koor was uitsluitend het domein van het kapittel. De kooromgang en het schip met de zijbeuken behoorden aan de parochie. De tientallen altaren in de kerk waren gewijd aan evenzovele heiligen. Er waren vier hoofdaltaren: drie van het kapittel (in koor, crypte en Mariakapel) en één van de parochie.

Al vroeg was sprake van een landsheerlijk kapittel: de landsheren, graven van Zutphen en later graven en hertogen van Gelre, benoemden de twaalf kapittelheren of kanunniken en het represen-

1 De belangrijkste gedrukte bron over de geschiedenis van de Librije blijft K.O. Meinsma, *Middel-eeuwsche bibliotheken* (Zutphen 1903), hiernaafgekort MMB 1903; cf. daarnaast K.O. Meinsma, *Catalogus van de Libryeder St. Walburgiskerk te Zutphen: met geschiedkundige inleiding* (Zutphen 1903), hiernaafgekort MC 1903. Voorts: B. Looper, K.O. Meinsma 1865-1929 bio-enbibliografie, inventaris van de collectie

aantekeningen (Zutphen 1988) en M. Groothedde et al. (red.), *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen* (Zutphen 1999). Hieronder worden verkort literatuurverwijzingen gegeven. Voor de volledige titels zie de bibliografie.

2 Gegevens over het kapittel vooral ontleend aan Hermans 1999.

3 Ibidem, p. 40.

tatieve hoofd van het kapittel, de proost. In 1468 verleende hertog Adolf van Gelre (1438-1477) de magistraat van Zutphen het recht om drie burgerzonen met een academische graad voor te dragen als kanunnik.⁴ De proost was vaak hoogadelijk, resideerde een deel van het jaar elders en had meerdere kerkelijke functies. Dekanunniken, zes priesters en zes geestelijken met een lagerewijding, kozen uit hun midden een dagelijks leider, de deken. Deze moest priester zijn, omdat hij tevens functioneerde als pastoor van de parochiekerk. Aanvankelijk leefden proost, deken en kapittelheren in een geestelijke gemeenschap. Het waren geen kloosterlingen, maar wereldlijke geestelijken die volgens een canon (regel, vandaar 'canonici', kanunniken) leefden. In de loop van de dertiende eeuw werd dit samenleven opgegeven. Vaak bleef men wel binnen de 'immunitet', het kleine kerkelijke rechtsgebied wonen. Proosten en kapittel hadden eigen vermogen uit grondbezit (tienden en pacht). Hieruit werden de prebenden (inkomensporties) betaald aan de twaalf kanunniken. Vicarissen (gemiddeld vijftien à zestien) vervingen kanunniken die tijdelijk afwezig waren en hadden religieuze taken in verband met de vele altaren in de kerk.⁵

Aan de kerk verbonden was een kapittelschool, onder de leiding van een rector, waar aspirant kanunniken en ook burgerzonen op zaten. De leerlingen vormden tevens het koor van de kerk. De belangrijkste wereldlijke functionarissen van de kerk waren de twee kerkmeesters die vanaf het midden van de veertiende eeuw de zorg kregen voor de 'kerkfabriek'.⁶ Ze werden benoemd door het stadsbestuur en waren verantwoordelijk voor onderhoud en beheer van het kerkgebouw en de bezittingen van de kerk. Ook deden ze aan armenzorg.

Buiten de dagelijkse koorgebeden, missen, religieuze handelingen, memoriediensten voor het zieleheil van bepaalde overledenen, begravenissen en processies hadden de kanunniken weinig verplichtingen. Net als de proost verbleven ze niet voortdurend in Zutphen. Met toestemming van het kapittel mochten de kanunniken, met behoud van prebenden, driemaanden per jaar absent zijn. Deze periode kon worden verlengd als ze studeerden aan buitenlandse universiteiten, wat veel gebeurde. Meestal werd kerkelijk of wereldlijk recht, medicijnen of theologie gestudeerd, vaak aan de universiteit van Keulen, Parijs of Leuven. Schriftelijke bewijzen van studieresultaten moesten worden overhandigd aan het kapittel. Bij onvoldoende resultaat viel de geldelijke toelage aan het kapittel terug, dat er vervolgens onder andere boeken voor kocht.⁷ Met de universitair geschoolde kanunniken had de Gelderselandheer, die hen immers benoemde, altijd juristen tot zijn beschikking. Tevens werkten de juristen-kanunniken wel in dienst van de stad. Ook de vicarissen waren belangrijk in het intellectuele leven van de stad. Zij waren regelmatig stadsschrijver.⁸

Depositievannunikgold, vanwege de prebenden, de vele voorrechten en het geringe aantal

4	De zogenaamde doctorale prebenden; cf. Maris 1966, p. 159.	Librije (1566-1570), was blijkbaar een handschriftelijke aantekening in twee door hemaande Librije geschonken boeken 'chorisocius novihospitalis' (cat.nrs. 22 en 209).
5	Zij waren ondergeschikt aan de deken en het kapittel en moesten binnen een jaar na aanstelling hun priesterwijding ondergaan. De chorisocii of koorgezellen waren vicarissen die het gezang bij de koorgebeden ondersteunden. Henrick Cantzen, maker van de eerste catalogus van de	6 Van der Kluit 1999.
7 Hermans 1999, p. 120.
8 Ibidem, p. 129.

verplichtingen, als zeer aantrekkelijk. Vaak verwaarloosden de kanunniken hun taken en waren ze alleengeïnteresseerd in de financiële voordelen van hun positie. Veel al waren ze absent of gedroegen zich onbehoorlijk tijdens de koorden in de kerk. Hungedrag deed de kerk ineens tijd van opkomende 'ketterij' geen goed.

Tot de Reformatie was de Walburgiskerk het centrum van een druk religieus en sociaal leven.⁹ De binnenruimte van de kerk was door middel van hekwerken, altaren, oxaal, crypte en hoogkooor opgedeeld in compartimenten voor de verschillende gebruikers van de kerk. Die gebruikers waren het kapittel, de parochie, de broederschappen, de ambachtsgilden en de stadsraad. Dagelijks werden aan de tentaltaren missen opgedragen, er vonden processies plaats, er werd begraven, overledenen werden herdacht, bijvoorbeeld met een 'commendatio' bij hun zerk, en het was een komen en gaan van geestelijken, kerk-enstadsbestuurders en gelovigen.¹⁰ In de kerk konden bijeenkomsten worden gehouden, er werden spelen opgevoerd, notarissen maakten er akten op, de kapittelschool hield er plechtige zittingen, allerlei objecten, van stadstent tot brandspuiten, werden er opgeslagen. En er waren de boeken.

Boeken

De liturgische boeken die werden gebruikt bij de kerkelijke vieringen, bevonden zich in het koor.¹¹ Bekendis, dat de koster deze boeken onder zijn hoede had. Ook andere boeken van het kapittel werden waarschijnlijk bewaard in het koor van de kerk, dat immers alleen voor de kapittelheren toegankelijk was. Waarschijnlijk werd die boeken in een of meerdere kisten of gesloten boekenkasten opgeborgen. Hoewel er geen catalogus of lijst uit die dagen is overgeleverd, moet er een kapittelboek er zijn geweest. Die zal vooral theologische en juridische werken hebben bevat. Deze werden onder meer gebruikt door de universitair geschoolde kanunniken, die door de landsheer en het stadsbestuur bij allerlei juridische kwesties werden ingeschakeld. Bovendien was het de kanunniken en vicarissen toegestaan boeken in privé-bezit te hebben.

Vanwege de groei van de gemeente werd in 1492 onder andere een nieuwe kapittelkamer aan de kerkgebouwd. De overwelfde ruimte boven deze kamer van vijf bij zes meter, vanuit de kerk te bereiken via een smalle wenteltrap, werd voor de bibliotheek bestemd. Kort na 1492 moet de boekerij daar zijn ondergebracht. Het vertrek werd tot 1564 aangeduid als liberie, na de bouw van de nieuwe librije als de liberie tegenwoordig als bovenlibrije of oudlibrije. Er stonden in 1567 een zestal kasten en een tafel. De tafel staat tegenwoordig nog. De bibliotheek was toegankelijk voor de kapittelheren en waarschijnlijk ook voor de leden van de magistraat.

Over het oudste boekenbezit van de Librije is weinig bekend. In de vroegste Librijecatalogus, in 1566-1570 vervaardigd door Henrick Cantzen, worden 26 handschriften vermeld. Zij behoorden waarschijnlijk tot het oudste bezit, daterend van voor de bouw van de oude of bovenlibrije. Slechts

9	Voor een heldere en sfeervolle beschrijving van het functioneren van de Walburgiskerk in de Zutphense gemeenschap van de vijftiende tot de achttiende eeuw cf. Frijhoff 1999 ('De Sint-Walburgiskerk').	10 Bij een commendatio werden kaarsen op de zerk van de overledene geplaatst, gebeden en gezegden psalmen gezongen; cf. Hartman 1993, p. 36.
11	Zienaast de werken van Meinsma ook Geurts 1999.	

twee van deze handschriften zijn nu nog aanwezig. Na de uitvinding van de boekdrukkunst zijn veel handschriften verloren gegaan. Zwerden vaak versneden voor hergebruik van het perkament soms vervangen door gedrukte werken. Van de oudste kapittelbibliotheek moet ook een deel van de incunabelen in de Librije afkomstig zijn. De vroegst bekende schenkingen zijn van Henricus Kreyneck (burgemeester en lid van de vroedschap van Zutphen, overleden in 1495), Arnold van Herwarden (kannunik en jurist, overleden in 1521) en Peter van Suchtelen (kanunnik en deken van het kapittel, overleden in 1552).¹² Over de verdere groei en het gebruik van de bibliotheek in de eerste decennia van haar bestaan is verder weinig bekend.

De nieuwe librije

Met de benoeming van de kerkmeesters Herman Berner in 1540 en jurist Coenraad Slindewater in 1544 brak voor de kerkbibliotheek een ander tijdperk aan.¹³ Coenraad Slindewater opperde het idee om het kerkhof, tegen de zuidmuur van de kooromgang een nieuwe librije aan de kerk te bouwen, waarin de beste boeken op het gebied van bijbel exegese, kerkgeschiedenis, kerkelijk- en wereldlijk recht, geneeskunde en andere kunsten en wetenschappen moesten worden bijeengebracht. Door het bestuderen van goede boeken zouden de lezers van dwalingen worden genezen en in het ware christelijke geloof worden gesterkt. Hun levenswijze zou anderen tot voorbeeld kunnen dienen en bekeringen zouden het gevolg zijn. Uiteindelijk zou Gods beloning groot zijn, aldus Slindewater. Hij beschreef de gebruikers die hem voor ogen stonden: leden van het kapittel, artsen, juristen, geleerden uit Zutphen en van daarbuiten en gewone mensen. Samen met Berner verzamelde hij ideeën voor de bouw en inrichting van de nieuwe librije. Uitvoerig bekeken ze de beide kloosterbibliotheeken van Zutphen, van het in de dertiende eeuw gestichte Dominicanen-, Predikheren- of Broederen klooster van het Franciscaner Observantenklooster Galileën, dat dateerde uit het midden van de vijftiende eeuw. Slindewater maakte schetsen voor de nieuwe librije, beschreef zijn voorstellen in brieven aan keizer Karel V, aan de bisschop van Utrecht en aan de raad van de stad, en dat alles al voor 1555.¹⁴ Toen hij op 23 juli 1559 overleed, was nog steeds niet met de bouw begonnen. Jaren later bleek, dat hij onder andere een deel van zijn boeken aan de Librije had vermaakt.

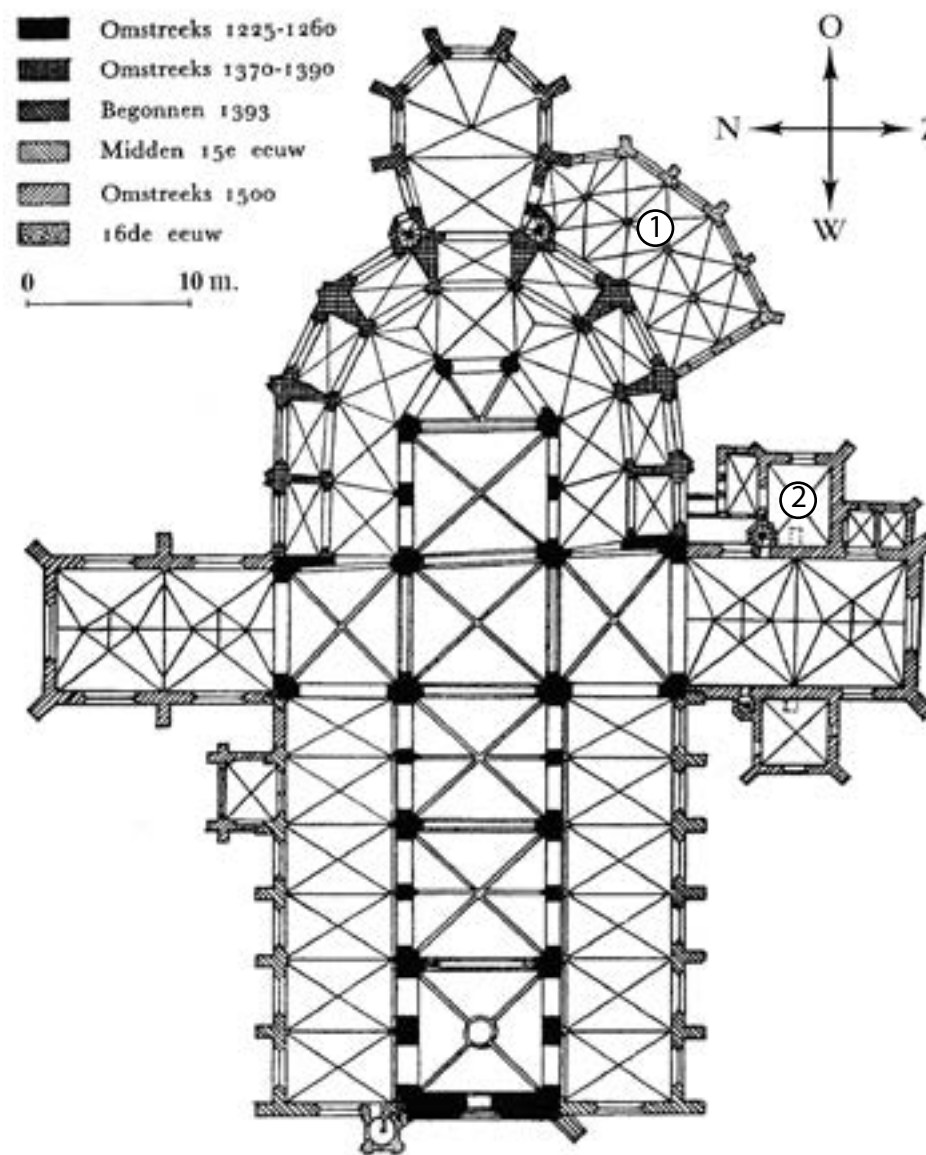
Samen met de in 1560 benoemde nieuwe kerkmeester Evert van der Capellenging Berner door op de ingeslagen weg en in 1561 werd gestart met de bouw van de nieuwe librije, op de plaats die Slindewater had beschreven: tegen de kerkmuur, tussen de Raadskapel en het knekelhuisje. In de bewaard gebleven rekeningen is het verloop van de werkzaamheden te volgen: de aankoop van

12 Zie hieronder het provenanceregister. Arnold van Herwarden werd in mei 1474 geïmmatriculeerd aan de universiteit van Keulen; cf. Keussen, dl. I, 342.32: 'Arn. Herwerden de Hattem'. Met dank voor deze informatie aan prof. mr. R. Feenstra, Leiden. Voor Van Suchtelen cf. Doornik-Hoogenraad 1965, die een memorietafel met zijn portret in het Stedelijk Museum van Zutphen bespreekt.

13 Coenraad Slindewater wordt genoemd in het Ma-

trikel van de universiteit van Keulen in 1523; cf. Keussen, dl. II, 540.23: 'Conr. Flyntwater [sic] de Zutphania'.

14 Een ontwerptekening van Slindewater in het Stads- en Streekarchief Zutphen (hierna: SSAZ), Archief Kerkvoogdij, doos 36, omslag 2b. Zie ook diens handschriftelijke aantekeningen in 'Consideratiën van C. Slyndewater over kerkzaken', in SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nr. 255.

Plattegrond St. Walburgiskerk met 1 @ Librije en 2 het kapittelhuis met de bovenlibrije.

bouwmaterialen, het ruimen van de graven, het drinkgeld aan de arbeiders werd gegeven vanwege de 'groeten stanck' die ze bij dit werk te verduren hadden. De leien werden op het dak gelegd, uit Münster werd koper voor de gotenaangevoerd, pilaren werden gemetseld om de gewelven te dragen, en op een laag leem, vanwege eventuele stank van het kerkhof, werd de vloer van rode estrikken gelegd.¹⁵ Glazenmakers, timmerlieden, een 'beldesnyder', een 'maeler', een 'kistemaecker' en een smid deden hun werk en in 1564 kon de bibliotheek worden opengesteld.

De nieuwe librije is achttien meter lang en acht meter breed. Twee rijen van elk vijf kruisgewelven overdekken de ruimte. De gewelven steunen in het midden op vier in de lengte-as geplaatste pilaren. Boven aan de pilaren en bij de aanzetten van de ribben (kraagstenen) bevinden zich reliëfs met koppen en figuren, onder andere Walburga voorstellende, die door beeldsnijder Meester Wilhem werden gemaakt. Tegenover de ingang werd een reliëf aangebracht met de veelzeggende voorstelling van Christus als Salvator Mundi met boven zijn hoofd de tekst 'Ego sum via veritas et vita'. Van de zeven ramen werden later het meest oostelijke geheel en de zes andere voor de helft dicht gemetseld. Bij de restauratie door Cuypers in het begin van de twintigste eeuw zijn alle ramen weer geheel 'geopend'.

Lectrijnen

Haaks op de buitenmuur, zodat het licht er goed op valt, werden tien pulmten (Lat. pulpitum) of lectrijnen (Lat. lectorium) geplaatst, versierd met houtsnijwerk van genoemde Meester Wilhem.¹⁶ Op de lectrijnen kunnen aan beide zijden boeken worden gelegd. Telkens is tussen twee lectrijnen een bank geplaatst zodat lezers van tegenover elkaar liggende boeken deze op dezelfde bank gezeten kunnen raadplegen. De lengte van de lectrijnen kwam overeen met die in de bibliotheek van het Observantenklooster bij Zutphen.¹⁷ In 1565, een jaar na de voltooiing van de bouw, werden tegen de kerkmuur nog eens acht, dit keer niet gedecoreerde lectrijnen geplaatst.

Omdat de kerkmeesters de bibliotheek ook voor niet-kerkelijke gebruikers toegankelijk wilden maken en een toezien bibliotheecarisontbrak, werden de boeken aan kettingen gelegd.¹⁸ Boven elke

15 In enkele estrikken zijn afdrukken van hondenvoten te zien. Dit inspireerde de dichter A.C.W. Staring (1767-1840) tot een gedicht in zijn Jaromircyclus, waarin hij vertelt dat de monnik Jaromir op een vastendag stiekem een kippenboutje verorberde in de Librije. De duivel, in hondengedaante, betrapte hem daar bij en nam de sleutel van de Librije mee zodat Jaromir opgesloten achterbleef. Dit verhaal werd tot een legende, die nog altijd veel bezoekers trekt die de sporen van de duivel met eigen ogen willen zien. Over het ontstaan van de pootafdruk van de duivel bestaat ook een andere lezing: zie hieronder noot 18.

16 Cf. Duysters 1994.

17 MC 1903, p. 23.

18 Een minder prozaïsche reden voor het aan de kettingleggen van de boeken werd gegeven door William Blades: 'In the church of St. Wallberg, at Zutphen [...] there is a large collection of books, originally unchained, but which, being all of a religious tendency, excited the animosity of the Devil, who [...] gained admittance and stole the best of them.' Het bewijs hiervoor waren 'the marks of his cloven feet upon the flagstones'. Na rijp beraad werd besloten 'to secure the whole of the residue with chains sprinkled with holy water, after which his Satanic Majesty discreetly kept at a distance; and there the book shaver remained ever since undisturbed, except by the ubiquitous tourist.' Cf. Blades 1892, p. 27.

Interieur Librije, foto door Joh. Evers, 1890, Stedelijk Museum Zutphen.

lectrijn werd in de lengte een ijzeren roede aangebracht die met behulp van een sleutel kon worden ontgrendeld. Aan de boekbanden werden kettingen bevestigd, met een ring aan het andere uiteinde. Vervolgens werden de boeken op de lessenaars aan weerszijden van de lectrijnen gelegd, dering om de ijzeren roede geschoven en de roede met de sleutel aan de lectrijn vergrendeld. Door deze constructie is het mogelijk de vast geketende boeken zittende op de bank te lezen en te bestuderen. In 1564 waren er 116 kettingen voor evenzoveel boeken, waarschijnlijk grotendeels afkomstig van de kanunniken. Hoogst in de belangstelling voor de nieuwe bibliotheek was, blijkt uit een rekening van de smid uit 1564 voor het maken van zestig sleutels voor de Librije.¹⁹

Hoewel de nieuwe librije is gebouwd in de tweede helft van de zestiende eeuw, maakt zij door haar inrichting met lectrijnen en geketende boeken een veel oudere indruk. Vaak wordt gesproken over een middeleeuwse bibliotheek. Dat is niet verwonderlijk als men bedenkt, dat de initiators zich lieten inspireren door middeleeuwse kloosterbibliotheken.

De in de oude librije geplaatste boeken werden overgebracht naar de nieuw gebouwde librije, die niet meer louter als kapittelbibliotheek fungeerde. Slindewater en Berner hadden immers een soort van stadsbibliotheek voor ogen gehad, die toegankelijk zou zijn voor zowel geestelijken als stadsbestuurders,

19 Ook later werden nog wel sleutels gemaakt, o.a. in 1571 voor de monniken van het klooster Galleen; cf. MC 1903, p. 24.

juristen en andere geïnteresseerden. Der ruimtebovendekapittelzaal, de odeliberie, fungeerde voortaan als archiefruimte en bewaarplaats voor ongebonden en niet-geketende werken.²⁰

Nieuwe boeken

Om de lectrijnen te vullen kocht Berner veel, voor allatijnse, theologische boeken. Al vanaf 1561 zijn rekeningen bewaard gebleven voor boeken en voor het binden daarvan.²¹ Uit die rekeningen blijkt, dat boeken werden gekocht in Zutphen, Deventer, Keulen, Antwerpen, vaak bij privé-personen, soms uit nalatenschappen. Uit andere rekeningen blijkt, dat Berner de aangeschaftewerkend door verschillende boekbinders liet binden. In Berners opdracht werkten de fraters van Deventer (rekeningen van 1562), Vincent Russenberg (1562-1564), Wilhelmus de Boekbinder (waarschijnlijk dezelfde als Wilhelmus Gygen; bindwerk voor de Librije 1565-1566) en Derick van Santen (1565-1566).²² Deze boekbinders waren waarschijnlijk alle woonachtig in Deventer. Vanaf 1567 liet Berner de boeken uitsluitend binden door de fraters van Doesburg en, na de opheffing in 1571 van het Fraterhuis aldaar, door boekbinder frater Hermannus Gheilnoet (overleden in 1575). Net als naar Deventer werden ook de boeken van Zutphen naar Doesburg en vice versa per schip getransporteerd.

Berner ijverde voor boeken van het 'ware' christelijk geloof aangeschaft en geëngeschreven van de hervormers. De *Index librorum prohibitorum*, in opdracht van Philips II in 1570 te Antwerpen uitgegeven, was ook aanwezig in de Librije.²³ Toch drong de Hervorming, niet via de boeken maar via de

boekbanden, de Librije binnen. Onopgemerkt door Berner gebruikten de boekbinders Vincent Russenberg en Wilhelmus de Boekbinder voor de Librijeboeken onder andere een rolstempel met portretten van Hus, Luther, Erasmus en Melanchthon.²⁴

Behalve door aankopen groeide de bibliotheek tussen 1564 en 1570 door kleine en grotere schenkingen. In 1569 kreeg de Librije verschillende boeken uit de nalatenschap van de rector van de kapittelschool, Derk van Velp (Theodorus Velpius). De rest van diens bibliotheek werd opgeslagen in een kist die, zoals de erflater had bepaald, door de kerkmeesters werd beheerd. Deze boeken moesten beschikbaar worden gehouden voor Velpius' neef Orige of Adriaan van Velp. Zodra deze zou komen te overlijden, zouden de werken aan de Librije komen. In 1582, nadat Orige zijn studie had afgebroken en zich op een ambacht had toegelegd, kon de Librije ook deze boeken in haar collectie opnemen.²⁵ In 1571 lukte het Berner eindelijk kookde door Coenraad Slindewater in 1559 nagelaten boeken uithanden van de familie te krijgen en in de Librije te plaatsen.

De eerste catalogus

Inmiddels had Henrick Cantzen (ook gespeld als Kansen of Cansen) opdracht gekregen tot het maken van een catalogus van de Librije. Cantzen was, zoals hij zelf in een door hem aan de Librije geschenken boeckschreef, *chorisocius novi hospitalis*.²⁶ Hij was een van de vier chorisocii of koorgezellen onder de vicarissen van de Walburgiskerk. Zijn naam komt regelmatig voor in de rekeningen van Berner als het gaat over het aankopen van boeken voor de Librije. Cantzen vervaardigde de catalogus in de periode van 4 juli tot oktober 1566 en hield hem bij tot in 1570. De boeken van Coenraad Slindewater staan er dan ook niet in vermeld. De catalogus is van groot belang voor de huidige kennis van de historie van de Librije. Hij toont de bloei van de Librije in de periode van haar ontstaan, toen de bibliotheek groeide onder de vleugels van het machtige en rijke kapittel van de Walburgiskerk, onder de hoede van de invloedrijke en bevlogen kerkmeester Berner. Door de loop der geschiedenis kan alleen deze catalogus getuigen van de grootte en inhoud van de Librije kort voordat het kapittel werd opgeheven en met de komst van de Hervorming andere tijden aanbraken.

Uit de catalogus van Cantzen blijkt, dat de Librije in 1570 357 titels bevatte: heel wat meer dan kon worden bevestigd aan de 116 kettingen die in 1564 voor de nieuwe librije waren gemaakt. Van die 357 titels zijn er tegenwoordig nog 105 in de Librije aanwezig. Cantzens titelbeschrijvingen zijn zeer uitgebreid, vaak zijn het bijna transcripties van de titelpagina. Dit heeft tot gevolg, dat de titels gemakkelijk te identificeren zijn. Meinsma nam een door hem sterk ingekorte versie van de catalogus als bijlage op in zijn *Middeleeuwsche bibliotheken* (1903). Met een asterisk markeerde hij de boekendie hij nog in de Librije aantrof. Hieronder is de catalogus Cantzen integraal gepubliceerd met waar mogelijk een verwijzing naar het overgeleverde exemplaar (hoofdstuk 6.1).

20 Cf. Geurts 1999, p. 240; MMB 1903, p. 230.

21 MC 1903, p. 25 e.v. De door Meinsma genoemde werken die hij in de rekeningen van Berner aantrof, hebben, voor zover nog aanwezig, een annotatie in de catalogus. Ze zijn vindbaar via het provenanceregister onder de naam Berner. De niet meer aanwezige boeken zijn ook nagezocht in de hieronder gepubliceerde catalogus Cantzen en daar, voor zover aanwezig, van een annotatie met verwijzing naar Meinsma voorzien. Het is niet eenvoudig een verband te leggen tussen de zestiende-eeuwse vermeldingen en het desbetreffende werk in de Librije. Zo citeert Meinsma een rekening uit 1565 waarin onder andere de aankoop van '23 volumina van den witten monnik' wordt vermeld. Bij deze witte monnik gaat het om Dionysius Carthusianus, maar de Librije heeft geen 23 werken meer van deze auteurs en de wel aanwezige kunnen niet allemaal met zekerheid als aankoop van Berner worden geïdentificeerd. De combinatie van beschikbare gegevens geeft bij de identificatie de doorslag.

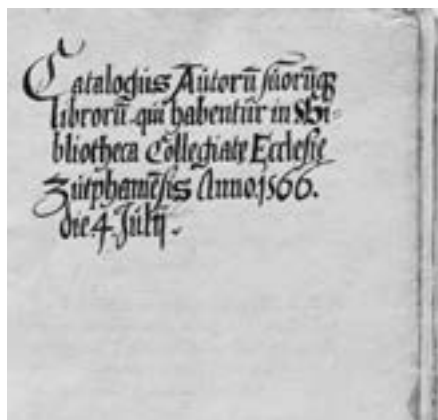
22 Voor gegevens betreffende boekbinders die tussen 1562 en 1576 werkzaam waren voor de Librije zie Van Dongen 1984. Zie ook hieronder het bindersregister voor de desbetreffende boeken in de Librijecollectie. Van Dongen ging uit van bindersrekeningen bewaard in SSAZ, Archief Kerkvoogdij. Met behulp van zijn beschrijvingen van de stempels die door de door hem geïdentificeerde binders werden gebruikt, konden in onderhavig onderzoek diverse banden worden toegevoegd aan het oeuvre van verschillende boekbinders: aan Vincent Russenberg cat.nrs. 228, 467, 736; aan de fraters van Doesburg cat.nrs. 207, 221, 356; aan Wilhelmus de Boekbinder cat.nrs. 25, 294, 295, 445. Van deze werken zijn geen bindersrekeningen bekend.

23 Deze editie van de *Index* wordt alleen vermeld in de catalogus Cantzen (1566-1570) en is tegenwoordig niet meer aanwezig in de Librije. Voor een latere uitgave cf. cat.nr. 682.

24 MC 1903, p. 31; Van Dongen 1984, pp. 143-144, 155; zie hieronder de registers op binders en bandstempels.

25 Zie de hoofdstuk 6.2: lijst Velp.

26 Het nieuwe hospitaal van de Heilige Geest was een van de vrouwenconventen in Zutphen; cf. Verbeek 1993, p. 28.

Eerste blad van de catalogus van Henrick Cantzen, 1566.
Stads- en Streekarchief Zutphen.

Onrustige tijden

Decatalogus werd vervaardigd in onrustige tijden. Al in 1567 meldt Berner in een rekening de vernieling van een boek door de 'boezen' (bozen), en het zou nog erger worden.²⁷ Tussen 1572 en 1591 werd Zutphen dan weer door de Staatse, dan weer door de Spaanse troepen ingenomen. Er werd geplunderd en geroofd. In 1572 liet Berner de deur naar de oude librije dicht metselen. Te vergeefs, de deur werd opengebroken en verschillende boeken, waaronder enkele ongebonden exemplaren uit het legaat van Coenraad Slindewater, werden meegenomen. Het waren zware tijden voor de bibliotheek en voor Berner, die in september 1573 op de leeftijd van circa 77 jaar overleed. Nog in hetzelfde jaar werd Derck van

Thyll (Derk van Till) als Berners opvolger benoemd tot kerkmeester. De tijden van bloei waren voorbij en onder Van Thyll groeide de Librije nauwelijks. Uit de rekeningen blijkt dat hij tussen 1573 en 1579 enkele werken verwierf en deze door de Deventer boekbinder Simon Steenberg liet binden.²⁸ In 1579 vluchtte Van Thyll voor de Staatse troepen naar het buitenland.

De enige andere aanwinsten in deze moeilijke jaren waren afkomstig uit het in 1572 gedeeltelijk geplunderde Predikheren- of Broederen klooster van de Dominicanen en uithettoe geheel verwoeste Observantenklooster Galileën. Beide kloosters beschikten over een behoorlijke bibliotheek. Uit provenance-aantekeningen in enkele boeken in de Librije blijkt de herkomst uit een van deze kloosters.²⁹ Ook is er een lijst, gedateerd 1575, met boeken afkomstig uit het verwoeste klooster Galileën. Op de lijst markeerde Van Thyll de tien boektitels die in de Librije werden geplaatst met de letter 'b'.³⁰ Waarschijnlijk zijn er in die jaren meer boeken uit verwoeste kloosters naar de Librije overgebracht, maar daarvoor bestaat geen schriftelijk bewijs.

Verder kon in deze jaren het hierboven reeds besproken legaat van Derk van Velp aan de Librije worden toegevoegd. Vermoedelijk was het grote aantal zestiende-eeuwse schoolboekjes in de Librije, toen nog bijeengebonden in achttien convoluten, onderdeel van dit legaat. Ze werden bewaard in de bovenlibrije en in 1827 door bibliothecaris Van Wullen in de door hem opgestelde Catalogus van gedrukte boeken op de kanselarij der Groote Kerk voor het eerst vermeld en daarna de vergetelheid ontrukkt.³¹ In 1899-1900 liet Meinsma de convoluten uit elkaar halen en de boekjes in hun huidige marmerpapieren bandjes steken.³²

27 MMB 1903, p. 33.

28 MC 1903, pp. 34-35; Van Dongen 1984, pp. 182-186; zie ook hieronder het bindersregister.

29 Zie het provenanceregister.

30 Zie hoofdstuk 6.3: lijst Galileën.

31 De kanselarij bevond zich toentertijd in de bovenlibrije; zie hoofdstuk 6.7: lijst Kanselarij.

32 Smit 2005, pp. 11-12.

Kerkhervorming

In 1591 kwam met de inname van Zutphen door prins Maurits een einde aan de tijden van oorlog. Zutphen werd hervormd en had grote gevolgen voor de Walburgiskerk. Het kapittel werd opgeheven en omdat het door de landsheer was gesticht, werden de bezittingen gesecculariseerd en voortaan beheerd door de Gedeputeerde Staten van het Zutphense Kwartier. Kanunniken en kerkmeesters werden opgevolgd door predikanten en kerkenraad. Het interieur van de kerk werd grondig veranderd. Het hogekoor werd gesloopt, decrypte volgestort en de vele altaren afgebroken. De kerk veranderde van een gebouw met een veelheid aan functies en activiteiten in een steeds legere ruimte, gewijd aan eredienst en gebed. De kerk ging, in de woorden van Frijhoff, op slot.³³

In deze overgangsjaren is geen sprake van een normaal beheer van de Librije. Verdwenen er in de oorlogsjaren al vele boeken uit de kerk, in de jaren na 1591 zal dat niet veel anders zijn geweest. Er waren veel sleutels in omloop en het toezicht ontbrak geheel. Wel kwamen er nog boeken uit opgeheven of verlaten kloosters in de Librije terecht. In 1593 werden de grotendeels verlaten nonnenkloosters Agnietenconvent (Adamanshuis), Heer Hendrikshuis en Isendoorn 'gevisiteerd' en werd hun boekenbezit geïnventariseerd. Van negen werken in de Librije staat de provenance uit het Agnietenconvent vast. Ook een enkel boek uit het Bethlehemklooster te Doetinchem en van het fraterhuis Hieronymusberg te Hattem kwam zo in Librije terecht.

Bernard Bouwhuys

In de Librije bevinden zich 33 werken met een provenance van Bernard Bouwhuys (geb. ca. 1515). De rechtsgeleerde Bouwhuys was vicaris van Sint Catharina in de Walburgiskerken woonde vanaf 1585 in het convent Heer Hendrikshuis.³⁴ In november 1602 besloot de vroedschap van Zutphen zijn boeken 'berustende onder eenige Predikanten en den Rector, ad perpetuam rei memoriam in de Liberie te houden, en naar ouder gewoonte aan ketenen te sluiten'. De betreffende boeken zijn vooral van klassieke auteurs en voortsenkele Hebreeuwse werken. Ook waren er twee afschriften door Bouwhuys van Griekse teksten. Een van deze manuscripten is nog aanwezig.³⁵ De boeken van Bouwhuys zijn heel herkenbaar door de eigendomsinscripties en de vele aantekeningen van zijn hand.³⁶

33 Frijhoff 1999 ('De Sint-Walburgiskerk'), p. 250.

34 Bernard Bouwhuys werd op 15 november 1534 ingeschreven aan de universiteit van Leuven; cf. Reusens, dl. IV, p. 115, nr. 53: 'Bernardus Bouhous'.

35 Cf. cat. nr. 6. Het verloren gegane manuscript betreft Bouwhuys' afschrift van Theocritus; cf. MC 1903, pp. 39-40. Dit handschrift wordt niet alleen vermeld in de catalogus Van Wullen (nr. 95), zoals Meinsma zegt, maar ook in de catalogus van Sluyter (nr. 91) en Dreux (nr. 90). Genoemde catalogi zijn hieronder integraal opgenomen.

36 MC 1903, p. 40, nt. 3 spreekt over minstens 25 werken met een herkomst van Bouwhuys. Onderhavige catalogus geeft er 33. Daaronder zijn vijf convoluten met in totaal 13 titels, die door Meinsma als vijf werken werden geteld. Overigens is cat. nr. 96 weliswaar afkomstig uit het bezit van Bouwhuys, maar via een andere weg in de Librije beland. Van de 24 banden uit Bouwhuys' bezit die waarschijnlijk in 1602 in de Librije werden geplaatst, hebben 19 een ketting of sporen daarvan.

Arnt Slindewater

Niet opgelost is vooralsnog het raadsel van Arnt Slindewater. Behalve boeken uit het bezit van Coenraad Slindewater, telt de Librije vier boeken met een provenance-aantekening van Arnoldus Slindewater, waarschijnlijk Coenraads vader, die burgemeester was van Zutphen in 1538 stierf.³⁷ Daarnaast wordt in 98 werken, in de regel op het laatste gedrukte blad, direct achter het laatste gedrukte woord in een heel kleine hand de aantekening 'vt Arnt Slintwater', 'vt ASlindewater', 'vt Arnoldus Slintwater' of 'vt AS' aangetroffen, meestal met direct daarachter de laatste twee cijfers van een jaartal. De vermelding is zeer opvallend, maar uitgevoerd volgens een vast patroon.³⁸ Het vroegst vermelde jaartal achter de naam van deze tweede Arnt Slindewater is 1558, het laatste 1599. De meeste vermeldingen, 42 stuks, dateren uit 1595. Heel opmerkelijk, gezien de loop van de geschiedenis, is de tijdsspanne van de notities: van 1558, toen de nieuwe librije nog niet was gebouwd, tot 1599, toen het kapittel was opgeheven en Zutphen was overgegaan tot de Reformatie. De enige aanwijzing over deze tweede Arnt is de aantekening van vicaris Bernard Bouwhuys in het werk onder cat.nr. 652: 'Hic liber ad suum dominum redijt ex Daventriaper Arnoldum Slyndewater meum fidelem discipulum anno domino 1574.' Een leerling van Bouwhuys dus. In twee Hebreeuwse werken, afkomstig van Bouwhuys, schreef Arnt (II) zijn naam en '95' in spiegelschrift.³⁹

De genealogie van de familie Slindewater is nog niet in kaart gebracht. Bij de tweede Arnt (Arent, Arnoldus) Slindewater kan het gaan om de oudste zoon van Coenraads broer Jacob.⁴⁰ Deze zou voor november 1641 zijn overleden. Studeerde hij in Keulen? In 1578 wordt een Arnt Slindewater genoemd in het Matrikel van de universiteit Keulen als student in de 'artes'.⁴¹ Tweemaal wordt Keulen genoemd in Arnt (II) Slindewater's aantekeningen in de Librijeboeken.⁴² Toch lijkt de combinatie van genoemde levensjaren (leerling in 1574 en 1578, gestorven uiterlijk in 1641) met de in de Librijeboeken vermelde jaren (1558-1599) niet waarschijnlijk. Onduidelijk is verder de betekenis van de aantekeningen in de boeken. Waarschijnlijk staat 'vt' voor 'vidit', 'gezien'. Heeft Arnt (II) de betreffende boeken gelezen of geraadpleegd? In dat geval valt het aantal van 42 vermeldingen in 1595 nogal op. Omdat in het kader van onderhavig onderzoek geen gelegenheid was om nader op deze materie in te gaan, moet vooralsnog

37 Hieronder en in het provenanceregister aangeduid als Arnoldus (I) Slindewater.

38 In het kader van onderhavig onderzoek kon van een handschrift van Thomas van Aquino in Museum Meermanno-Westreenianum te Den Haag op grond van de aanwezigheid van deze aantekening van Arnt Slindewater worden vastgesteld, dat het tot de Librijecollectie heeft behoord. Dit handschrift belandde in Den Haag via de boekenverzameling van de Deldense predikant Martinus Houtkamp (1769-1800); zie de inleiding op hoofdstuk 6.3: lijst Galileë.

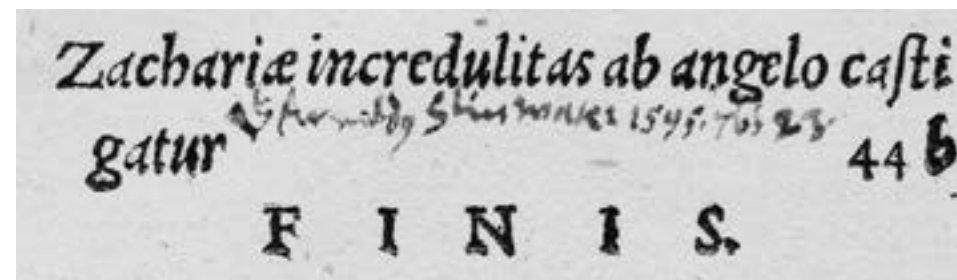
39 Cf. cat.nrs. 96 en 485.

40 Arnoldus (Arnt) Slindewater (overl. 1538) huwde

Griete Schimmelpennincken kreeg twee dochters en twee zoons: 1. Coenraad Slindewater (ongehuwd; overl. 1559), 2. Jacob Slindewater (overl. voor 1571). Jacob was gehuwd met Dorothea Berner. Uit dit huwelijk werd een vijfkinderen geboren, waarvan Arnt de oudste was. Mogelijk was hij de genedie zijn naam achter in de boeken schreef. Deze Arnt wordt hieronder in het provenanceregister aangeduid als Arnoldus (II) Slindewater. (Genealogische gegevens SSAZ.)

41 Keussen, dl. III, januari 1578, 701.19: 'Arn. Slindewater, Zutphaniensis'.

42 Cf. cat.nrs. 36 en 467.

Handschriftelijke aantekening door Arnt (II) Slindewater in cat.nr. 77.

worden volstaan met de gevleugelde woorden van Marcel Reich-Ranicki: 'Wir sehen betroffen den Vorhang zu und alle Fragen offen.'⁴³

Rector-bibliothecaris

De enige ingreep van het stadsbestuur in deze jaren was het besluit in 1608 om voor de Librije een nieuw slot te laten maken en de sleutel niet meer aan derden ter beschikking te stellen, zodat boeken niet zomaar meekonden worden weggehaald. In juli 1622 werd stadsprocurator Egbert van Lennep als 'inspecteur' van de Librije aangesteld. Behalve de nieuwe inspecteur, kregen ook de predikanten en de kerkmeesters een sleutel van de bibliotheek. Al in oktober van hetzelfde jaar werd Van Lennep opgevolgd door Petrus Gaeckelius. Deze had gestudeerd in Steinfurten Genève en was van 1618 tot 1627 conrector van de Latijnse school.⁴⁴ In 1627 vertrok Gaeckelius naar Leiden om daar conrector te worden. In hetzelfde jaar werd hij als bibliothecaris van de Librije opgevolgd door Johannes Antonius Biber, sinds 1618 rector van de Latijnse school. Biber was afkomstig uit Laurensberg, had zijn opleiding genoten in Herborn en was eerder werkzaam geweest als rector te Düsseldorf. Hij bracht de Latijnse school in Zutphen tot bloei.⁴⁵

In deze jaren genoot de Librije de warme belangstelling van de toenmalige predikanten van Zutphen, Petrus Gellius de Bouma (werkzaam 1592-1604), Willem Baudartius (werkzaam 1598-1640) en Sebastiaan Damman (werkzaam 1604-1640). Deze ook op het gebied van onderwijs zeer invloedrijke predikanten ijverden ervoor dat nieuwe boeken werden aangeschaft, zodat de bibliotheek weer bij de tijd zou zijn. En waar de belangrijkste reden voor de bouw van de nieuwe librije in 1561 de versterking van het ware, katholieke geloof was, ijverden deze predikanten voor de vestiging en verspreiding van hun 'ware geloof', de gereformeerde religie.⁴⁶ Standaardwerken op het gebied van algemene geschiedenis en kerkgeschiedenis en werken van Luther, Calvijn en Zwingli werden aangeschaft. En als het kerkbestuur niet kon betalen, wendden de predikanten hun grote invloed aan om van de

43 Marcel Reich-Ranicki, *Mein Leben* (Stuttgart 1999), p. 433 (citerend uit Bertolt Brecht, *Der gute Mensch von Sezuan*).

44 Bastiaanse 1985, p. 153.

45 Ibidem, pp. 152-153.

46 Vooreen beschrijving van de versterking van kerken openbaar bestuur in met name het eerste kwart van de zeventiende eeuw, toen het gereformeerde geloof nog moest worden verspreid en bevestigd, cf. Bastiaanse 1985, p. 134 e.v.

magistraat financiële ondersteuning te verkrijgen.⁴⁷ Joan Blaeu vermeldt in zijn stedenatlas *Novum ac magnum theatrum urbium Belgicae* van 1649 de steun van de magistraat bij de groei van de Librijecollectie.⁴⁸ Enkele rekeningen van boeken, ondertekend door Damman en Gellius de Bouma, zijn bewaard gebleven. De titels van de boeken worden niet genoemd.⁴⁹ Gellius de Bouma schonken een polyglotbijbel, in 1596 te Hamburg gedrukt, aan de Librije.⁵⁰ Van de beide andere genoemde predikanten zijn geen schenkingen bekend. Een rekening van boekbinder Christoffer Lomeyer voor werkzaamheden en leveringen in de jaren 1634-1636 laat zien dat nieuwe aanwinsten werden gebonden en van kettingen voorzien. Ook werden van sommige werken de kettingen verlengd.⁵¹

In 1654 ging de actieve Biber met pensioen, maar hij behield zijn jaargeld van 25 gulden voor het bibliothecariaat tot zijn dood in 1659. Zijn opvolger als rector van de Latijnse school, de theoloog en filosoof Johannes Balthesius de Grandville, werd tevens benoemd tot bibliothecaris van de Librije. Hij kreeg hiervoor geen salaris en bekleedde de functie slechts twee jaar.

Inmiddels was het gebruikelijk geworden dat de bibliothecaris van de Librije steeds 'rector scholarum et bibliothecae praefectus' was. Vaak, de ene keer meer dan de andere, werd de post als sinecure beschouwd en zijn er behalve de betalingen van de jaargelden weinig andere sporen van werkzaamheden van de opeenvolgende bibliothecarissen bewaard gebleven.

47 MC 1903, p. 42.

48 Joan Blaeu, *Novum ac magnum theatrum urbium Belgicae* (Amsterdam 1649): 'Ad partem templi Orientalem Bibliotheca est publica, varietate librorum mediocriter instructa, cui auctarium quotidie accedit ex D.D. Deputatorum & Senatus amplissimi liberalitate.' (Aan de oostzijde van de kerk is een openbare bibliotheek, die pover is ingericht met een verscheidenheid aan boeken en die dagelijks groeit door de vrijgevigheid van de afgevaardigden en de senaat.)

49 Cf. MC 1903, p. 42, waar gesproken wordt over de 'Geliaseerde pakketten over de jaren 1631, 1632, 1635, 1636'. Hiermee wordt verwezen naar bijlagen bij de rekeningen van rentmeester Johan van Essen die in liassen zijn opgeborgen in SSAZ, Archief Kerkvoogdij, voorlopige inv.nrs. 511, 512, 516, 517. Een kwitantie van 9 juli 1631 (voorl. inv.nr. 511) voor de levering van niet nader gespecificeerde boeken die uit Amsterdam, via Deventer naar Zutphen werden gebracht, is ondertekend door Damman en Gellius de Bouma.

50 Cf. cat.nrs. 95 en 129.

51 SSAZ, Archief Kerkvoogdij, voorlopig inv.nr. 517

(1636), rekening van boekverkoper en -binder Christoffer Lomeyer met verschillende posten: op 14 februari 1634 onder andere het binden van de voortzetting van de *Chronycke Carionis* van Bor (cf. cat.nr. 141). Lomeyer stempelde het stadswapen van Zutphen in goud op de perkamenten band. Dit stadswapen op een boek van de Librije bevestigt de bemoeienis van de stad met de Librije in deze tijd. Het verklaart tevens de aanwezigheid in de collectie van meer zeventiende-eeuwse boeken met het stadswapen op de band. Een andere post op Lomeyers rekening met datum 11 juni 1635 luidt: '70 boecken krammen aangemaectende ketens om geslagen' en '4 boecken de ketens verlengt'. Ook op deze rekening, onder 25 maart 1634: 'noch komt D. Dammannus voor vracht van een partij boecken van Amsterdam soo an den boode als schipper voor deeses verschoten f 3,10' en een post voor levering van '5 boecken papier [...] om de registers in de Biblioteeq op te schrijven'. Meinsma (MC 1903, p. 42) vermoedde dat dit laatste duidde op een nieuw catalogus van de Librije, maar daarvan zijn geen bewijzen gevonden.

In 1659, na Biber overlijden, benoemde het stadsbestuur Hermannus Upmeijer (rector van 1657-1669) tot bibliothecaris. Deze was in functie tot 1661. Meinsma vermeldt dat daarna rector Bernhardus Clausenius werd benoemd tot bibliothecaris, maar deze naam komt niet voor in de lijst van rectoren van de Latijnse school van Zutphen zoals gepubliceerd door Bastiaanse.⁵² Wel duidelijk is dat na 1669 Johannes Lomeyer (1636-1699) werd aangesteld als bibliothecaris van de Librije.⁵³ Ook hij combineerde de functie van bibliothecaris met het rectoraat van de Latijnse school (1670-1674). Uit de Raadsresoluties van 1721 blijkt dat Lomeyer een catalogus van de Librije heeft gemaakt. Deze catalogus is niet overgeleverd.⁵⁴

In het rampjaar 1672 werd Zutphen bezet door de Fransen. Het regiment dat de stad had verdedigd, werd in de grote Walburgiskerk opgesloten en velen stierven ten gevolge van de bedorven lucht door de opeenhoping van zoo veel menschen in een beperkte ruimte.⁵⁵ Toen de Fransen op 30 april 1674 vertrokken, bleef Zutphen verarmd achter. De bezetting had, voor zover bekend, geen nadelige gevolgen voor de Librije, maar het moge duidelijk zijn dat in dergelijke omstandigheden gemakkelijk boeken kunnen 'wegraken'.

Lomeyers opvolger in 1675 was de lexicograaf Samuel Pitiscus (1637-1727). Het enige tastbare spoor van zijn bibliotheekwerkzaamheden is de aantekening van zijn hand in het werk van Matthew Poole dat in 1680 door ene Gilbert Coke aan de Librije werd geschonken.⁵⁶ In 1685 verliet Pitiscus Zutphen om rector te worden van de Hieronymusschool te Utrecht.

Winoldus Valck

Defilosof Johannes Flenderus (geb. 1653) werd de volgende rector van de Latijnse school. Eerder was hij rector te Kleef geweest. Tot het einde van zijn rectoraat in 1720 was hij tevens bibliothecaris van de Librije. Blijken handschriftelijke inscripties van Flenderus op de betreffende titelbladen werden in 1690

52 Het warende jaren van het rectoraat van Upmeijer. De naam van Clausenius komt ook niet voor in de lijsten met namen van conrectoren en leerkrachten in die jaren; cf. Bastiaanse 1984, pp. 170-171.

53 Johannes Lomeyer was voorheen predikant te Doetinchem. Van 1670-1674 was hij rector van de Latijnse school en na 1674 werd hij predikant te Zutphen; cf. Bastiaanse 1984, pp. 143, 168. Lomeyer is de auteur van *De bibliothecis libris singularis* (Zutphen 1669), waarin ook de Librije wordt vermeld. Meinsma (MC 1903, p. 43) vermeldt, dat er over 1672-1675 kwitanties betreffende de Librije zijn bewaard gebleven van de hand van Lomeyer.

54 MC 1903, pp. 43-44. Ook Meinsma vond geen verdere sporen van deze catalogus. De betreffende passage in de raadsresoluties luidt als volgt:

'D'Heeren Valck en Altetus worden versoght en geauthoriseert de boecken van de Bibliotheeq inde Groote Kercke alhier t'examineren off deselve met de cataloge daarvan synde en door wijlen Ds. Lomeijer daarvan gemaect is accorderende denselven soo noodig te redresseren alle inconvenienten aldaer vinderen medieren ten eijnde geen boecken moegen worden vervreemt of te eenige blaederen uijt deselweworden geschuert.' Cf. SSAZ, Oud Archief Zutphen, inv.nr. 30-31, 8 januari 1721. Met Valck wordt waarschijnlijk Winoldus Valck bedoeld.

55 Tadama 1856, pp. 256-267. Daar ook over de katholieke die onmiddellijk de kerkinnamen en wijdden.

56 Cf. cat.nr. 654.

door Carolus Coke één werk en werden in 1695 door Winoldus Valck zeven werken aan de Librije geschonken.⁵⁷

Klaarblijkelijk raakten de lectrijnen vol en werd besloten een boekenkast te maken. Deze kast is tegenwoordig niet meer aanwezig, maar wordt door Meinsma omschreven als 'een groote boekenkast [...] welke nog heden op de middelste der drie deuren de inscriptie draagt: DOCTOR ET AEDILIS WINOLDUS // VALCKIUS HANCCE // BIBLIOTHECAM AUXIT LIBRIS // ARCA HACCE REPOSIT: // EUGE BONUMFACTUM! DIGNUM // HOC MEMORARI ER A EVO. // MDCCXVIII.'⁵⁸ Het feit dat de kast in 1718 in de librije werd geplaatst, duidt erop, dat Valck na de schenking van 1695 meer boeken moet hebben geschonken. En er zouden er nog meer volgen.

Het was in deze tijd, dat de ingang van de Librije werd verplaatst. De oorspronkelijk toegangsdeur was gesitueerd in de kapel met de grafkelder van de familie Van Heeckeren. In 1706 werd daar het grafmonument voor Everhard van Heeckeren en Maria Torck geplaatst. Dit maakte verplaatsing van de ingang van de Librije noodzakelijk. De nieuwe toegangsdeur werd gemaakt in de naastgelegen kapel. Gevolg is, dat de bezoeker bij binnenkomst niet meer het eerder genoemde reliëf op de pilaar recht tegenover de oorspronkelijke ingang ziet.

Catalogus Sluyter

Opvolgervan Flenderus als rector en bibliothecaris was Huybert Sluyter.⁵⁹ Hij was als zodanig werkzaam van 1720 tot zijn overlijden in 1735. Van groot belang is de catalogus die Sluyter tussen 1732 en 1735 van de Librije collectie vervaardigde. Van deze catalogus, die door Meinsma nog verloren werd gewaand, is een afschrift bewaard gebleven dat hieronder integraal wordt gepubliceerd.⁶⁰ Deze catalogus is de eerst overgeleverde sinds die van Cantzen van 1566-1570. Vergelijking van beide catalogi maakt het mogelijk te zien welke boeken de Librije sinds Cantzen hebben verlaten en welke er sindsdien bij zijn gekomen en gebleven.

Tijdens Sluyters bibliothecariaat stierf, in 1731, Winoldus Valck. Deze rechtsgeleerde en oud-

57 Cf. cat.nrs. 13, 15, 16, 143, 144, 590, 669 en 713.

58 MC 1903, pp. 44-45. De geciteerde Latijnstekst is een gedicht, bestaande uit drie hexameters, de verzen eindigend respectievelijk met 'hancce', 'reposit', 'aervo'. Met dank aan dr. J.A. Gruys voor deze informatie.

59 In 1721 kreeg Johannes Sebastiaan Flenderus, zoon van Johannes en in 1722-1755 conrector van de Latijnschool, op zijn verzoeken sleutel van de Librije. Cf. SSAZ, Oud Archief Zutphen, inv.nr. 30-31, 8 januari 1721: 'Den conrector Flenderus wordt op des selfs versoek mede een sleutel van voorschreven Bibliotheeq geacordeert.'

60 Meinsma (MC 1903, p. 45) vermeldt in een voetnoot bij zijn opmerking over de zoekgeraakte catalogus

van Sluyter, dat een oude geschreven catalogus van de Librije in de Koninklijke Bibliotheek (KB) berust. De betreffende, niet gesigneerde noch gedateerde catalogus kon, eerst door Jos Hartman en later ook door Ad Leerintveld (oud en nieuw bestuurslid van de Stichting Librije Walburgskerk) worden geïdentificeerd als afschrift van de catalogus Sluyter. Het handschrift kwam in de KB via de collectie van Pieter Bondam, in 1762-1763 rector en bibliothecaris van de Librije. Zie hieronder hoofdstuk 6.4: catalogus Sluyter.

kerkmeester die eerder boeken schonk, liet nu zijn gehele juridische bibliotheek aan de Librije na.⁶¹ De dankbare Sluyter droeg een gedicht op aan Valck en schreef het voor in een werk van Wilhelmus Goereedat deel uitmaakte van de schenking.⁶² Het grootste deel van Valcks boeken werd door Sluyter in de hierboven vermelde kast uit 1718 geplaatst in zijn catalogus opgenomen met standplaats 'hoge kas'.⁶³ De boeken van Valck zouden de laatste grote aanwinst voor de Librije zijn. Behoudens met een enkel exemplaar, groeide de collectie na 1731 niet meer.

Opvolgervan Sluyter was Otto Coenraad Bröffel, die voorheen rector was te Middelburg. Van zijn functioneren is niet meer bekend dan de jaren van werkzaamheid: 1736 tot 1762. Ook over de twee volgende bibliothecarissen is in dit verband nauwelijks iets te vermelden. Pieter Bondam (1727-1800) was leerling geweest aan de Latijnschool te Zutphen, functioneerde als rector-bibliothecaris in de jaren 1762-1763 en werd later hoogleraar in Harderwijk. Bij zijn vertrek uit Zutphen nam hij een afschrift mee van de catalogus van Sluyter.⁶⁴ Zijn opvolgervan 1763 tot 1774 was Henricus Johannes Arntzenius. Deze prominente jurist, die veel publiceerde, werd later hoogleraar te Groningen.

De laatste rector-bibliothecaris was Petrus de Grient Dreux. Als rector was hij werkzaam van 1774 tot 1813 en als bibliothecaris nog twee jaar langer, tot 1815. In dat jaar werd hij, zoals Meinsma vermeldt, wegens hoge leeftijd ontslagen.⁶⁵ Van Dreux is een catalogus van de Librije bewaard gebleven die hij in 1775 maakte. Eigenlijk is dit een verkorte versie van de catalogus van Sluyter. Dreux citeert aan het einde van zijn catalogus het gedicht dat Sluyter maakte op Valck.⁶⁶

Predikant-bibliothecaris

Bij Koninklijk Besluit van 2 augustus 1815 werd besloten tot een reorganisatie van het Latijnse onderwijs. De benoeming van leerkrachten en het toezicht op het hoger onderwijs werden voortaan landelijk geregeld. Het is aannemelijk dat deze veranderingen er mede toe hebben geleid dat op 24 juni 1816 werd besloten vanaf dat moment de 'oudste leraar', predikant van de Nederduitsch Hervormde Gemeente te Zutphen, 'de post van Bibliothecaris der groote kerk' op te dragen en wel 'tegensgenot van het daartoestaande honorarium van 25 gulden jaarlijks'.⁶⁷ De hoogte van het honorarium is danal bijna tweehonderd jaar niet veranderd.⁶⁸

De eerste predikant-bibliothecaris was Dirk van Wullen (1761-1832). Hij was achtereenvolgens

61 Valck was kerkmeester in 1688-1689. Meinsma oppert de mogelijkheid dat Valck kerkmeester bleef tot zijn dood in 1731 (MC 1903, p. 44, nt. 4). Dit zou Valcks betrokkenheid bij de controle van de Librije collectie in 1721 kunnen verklaren; zie hierboven noot 54.

62 Cf. cat.nr. 399.

63 Sluyter vermeldt in zijn catalogus helaas niet welke werken precies afkomstig waren van Valck. Omdat er geen lijst van de nagelaten werken bestaat en de meeste van die werken geen eigendomsinscripties bevatten, is het onmogelijk het

precieze aantal geschonken boeken te noemen. Complicerend is ook dat Valck al bij leven meer boeken aan de Librije schonk dan de zeven genoemde werken met provenanceaantekeningen. Zie hieronder ook hoofdstuk 6.5: catalogus Dreux, en 6.6: catalogus Van Wullen.

64 Zie hierboven noot 60.

65 MC 1903, p. 46.

66 Zie hoofdstuk 6.5: catalogus Dreux.

67 MC 1903, p. 46.

68 Meinsma noemt hetzelfde bedrag al voor Petrus Gaeckelius in 1622; cf. MC 1903, p. 41.

Portret Dirk van Wullen (1761-1832), gravure door W. Nieuwhoff, 1824.

predikant in Warnsvelden Zutphen, van 1816 tot zijn dood in 1832, bibliothecaris van de Librije. Van Wullen was de eerste die zich intensief verdiepte in de geschiedenis van de Walburgiskerk en de Librije.⁶⁹ Hij ordende de kerkelijke archieven, maakte een inventaris van, vervaardigde een catalogus van de Librije en legateeerde een deel van zijn boeken, vooral klassieken in aan hemzelf uitgereikte prijsbanden, aan de Librije. Het kerkelijk archief bevond zich toen in de zogenaamde kanselarij, de huidige bovenlibrije. Uit Van Wullens inventaris blijkt, dat daar ook gedrukte boeken stonden, die hij later naar de hoge kast in de benedenlibrije verplaatste. In zijn hierachter integraal opgenomen lijst van boeken in de kanselarij worden voor het eerst de schoolboekjes genoemd die door Velp in 1582 waren nagelaten.⁷⁰ Ook de hier opgenomen catalogus van de Librije die hij tussen 1827 en 1829 moet hebben gemaakt, geeft veel extra informatie. Voor het eerst wordt een, weliswaar korte, typering gegeven van de boekbanden. Bovendien nam Van Wullen provenancegegevens uit de boeken over. Door de tand des tijds en

ondeskundige restauraties zijn nadien sommige van deze gegevens uit de boeken verdwenen, maar dankzij Van Wullen konden ze in onderhavige nieuwe catalogus althans op papier weeraan de boeken worden toegevoegd.

Zoals zo vaak in haar lange geschiedenis, bleek ook nu de belangstelling voor de Librije weer afhankelijk van één persoon. Met het wegvallen van Van Wullen werd het opnieuw stil tussen de boeken. Zijn opvolgers waren de predikanten Dirk Bax (1793-1837), bibliothecaris van 1833 tot 1837, en Abraham Verwey (1793-1870), bibliothecaris van 1837 tot zijn emeritaat in 1868. Noch Bax, noch Verwey ontplooiden enige noemenswaardige activiteit met betrekking tot de Librije.

Tadama

Met het oog op deze verwaarlozing richtte de stadsarchivaris van Zutphen, mr. R.W. Tadama, in december 1857 en juni 1858 een verzoek aan de kerkvoogden om een deel van de boeken in bruikleen te geven aan de stad. Op voorwaarde dat ze te allen tijde konden worden teruggeplaatst werd dit

69 Van Wullens aantekeningen worden bewaard in SSAZ, Collectie Van Wullen, archiefnr. 206 (niet geïventariseerd).

70 Zie hierboven de paragraaf 'De nieuwe Librije' en verder hoofdstuk 6.7: lijst Kanselarij.

verzoek ingewilligd in juli 1858 werden 114 werken eerst in het gemeentehuis en later in het stedelijk archief in het Wijnhuis ondergebracht.⁷¹ Waarschijnlijk als gevolg van deze aandacht voor de slechte staat van de bibliotheek werd, ook in juli 1858, aan boekbinder Jean Gerhard Brincker (1806-1868) opdracht verleend tot het herstellen van 336 boeken uit de Librije.⁷² In de rekening die hij in 1859 indiende bij de kerkvoogdij worden de verrichte herstelwerkzaamheden per band beschreven. De rekening geeft geen titels, maar nummert de betreffende banden van 1-336. Tijdens onderhavig onderzoek bleek, dat Brincker de corresponderende nummers in potlood achter in de boekenschreef, zodat meestal duidelijk is welk werk wordt bedoeld.⁷³ Brincker werkte bij deze opdracht waarschijnlijk samen met zijn zoon Johan Wilhelm (geb. 1835) die ook boekbinder was. Het is amusant om te zien dat deze zoon het niet kon laten om op de dag vóór uitbetaling van de werkzaamheden zijn naam te schrijven in de door hen herstelde bijbel onder cat.nr. 118.

De zorg voor de Librije was van korte duur. Na het ontslag van Verwey in 1868 benoemde de kerkvoogdij geen nieuwe bibliothecaris. De Librije werd overgelaten aan de kosten en raakte weer in vergetelheid. In 1872 vestigde de Zutphense historicus J.G. Frederiks in een artikel in *De Nederlandsche Spectator* de aandacht op een groot aantal zestiende-eeuwse drukken die hij had aangetroffen in het Wijnhuis. Dat het hierbij ging om de tijdelijk overgebrachte boeken uit de Librije, wist hij kennelijk niet.⁷⁴

Altijdens het bibliothecariaat van Verwey ontbrak het toezicht in de Librije en was de bibliotheek verworpen tot kinderspeelplaats. Veel zeggend in dit verband zijn de namen die vele bezoekers in deze jaren in de boekenschreven.⁷⁵ Een student genaamd Pfaff uit Heidelberg, die de Librije in 1889 bezocht, beschreef haar in het gastenboek als: 'sehr interessant aber sehr staubig.'⁷⁶ Op 11 april 1894 bezocht John Willis Clark in gezelschap van Sir Lionel Henry Cust de Librije.⁷⁷ In hetzelfde jaar hield Clark in Cambridge de Rede Lecture, waarin hij over oude bibliotheken sprak en ook de Librije, en dan met name

71 Zie hoofdstuk 6.8: lijst Tadama.

72 De herstelwerkzaamheden van Brincker werden door boekrestaurator Wim Smit onderzocht en beschreven; cf. Smit 2005, pp. 9-11. (De naam van de boekbinder wordt door Smit gespeld als Brincker en als Brinckers. De juiste spelling is Brincker.) Een opdrachtverlening werd door Smit niet aangetroffen, maar wel een vermelding van betaling in 1860 door de Hervormde Gemeente Zutphen.

73 Zie hoofdstuk 6.9: lijst Brincker.

74 In het naschrift bij Frederiks' artikel schrijft de incunabulist M.F.A.G. Campbell: 'dat het grootste en kostbaarste gedeelte van die boekery [i.e. de Librije] echter niet daar, maar op het Wijnhuis berust, wisten wij niet'. Cf. Frederiks 1872; hierop aansluitend het naschrift van Campbell. Bespro-

ken in Leerintveld 2000, p. 8.

75 Zie het register op aangetroffen bezoekersnamen ('index stultorum'). De meeste namen werden in de boeken geschreven tussen 1820 en 1880.

76 SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nr. 1398. Geciteerd in MC 1903, p. 47.

77 Clark was 'registrary', administratief hoofd van de universiteit van Cambridge, en Cust was conservator bij het British Museum te Londen. Beiden noteerden hun naam in het register van bezoekers van de Librije; cf. SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nr. 1398 (1886-1905).

delectrijnenbeschreef. De lezing werd gepubliceerd in *Libraries in the Medieval and Renaissance Periods*.⁷⁸ Op een foto in dit boekje met het interieur van de benedenlibrije is een gedeelte van de gesloten kast te zien die in 1718 voor Valck's boeken werd gemaakt. Opvallend is verder, dat de boeken die op delectrijnen liggen, een nummer op de band hebben dat met wit krijt lijkt te zijn aangebracht.⁷⁹

Ondanks de aanhoudende verwaarlozing kwamen wel steeds bezoekers om de Librije te bekijken. Meinsma vermeldt dat er onder hen ook veel buitenlanders waren, zelfs inwoners van Kaapstad, San Francisco en Nieuw-Zeeland.⁸⁰ Zes schreven hun naam in het bezoekersregister, het 'vreemdelingen-

78 Clark 1894, p. 38 en fig. 2-3. Volgens Meinsma zegt Clark in dit boek, dat hij in Engeland en Frankrijk geen bibliotheek zou kunnen aanwijzen die zo'n doorendoor middeleeuws karakter heeft als die in Zutphen. Een dergelijke inrichting zou alleen op middeleeuwse miniaturen zijn terug te vinden en in heel West-Europa zou er waarschijnlijk geen tweede voorbeeld bestaan, aldus Clark volgens Meinsma (MC 1903, p. 2). Lezing van Clark's boekje leert echter, dat Meinsma wel wat veel tussen de regels door heeft gelezen. Clark schrijft één alinea over met name de lectrijnen in de Librije, maar een lofzang is het niet. Is Meinsma's eigen enthousiasme met hem op de loop gegaan, of wilde hij het aanzien van de Librije in het binnenland opvizzelen met de lofzang van een belangrijk buitenlands geleerde? Effect had het wel: in iedere publicatie over de Librije wordt de vermeende lofzang van Clark minstens in een bijzin vermeld. In Clark 1901, pp. 153-159, wordt de Zutphense Librije veel uitgebreider beschreven, maar ook in deze publicatie worden de uitspraken die Meinsma citeert niet aangetroffen.

79 Clark 1894, fig. 2; ook opgenomen in Clark 1901, fig. 53. Het moet hier gaan om een oude, niet meer aanwezige, standplaats- of catalogusnummering. In veel van de boeken worden tegenwoordig nog oude nummeringen aangetroffen, in rood krijt, in potlood, in inkt, op (gedeeltelijk voorbedrukte) rugschildjes (aangebracht tijdens het verblijf op het stadsarchief), of op de schutbladen in de boeken. De betekenis van deze nummers is niet altijd duidelijk. Het enige nummer dat in alle

boeken is genoteerd, is het Meinsma-nummer, dat correspondeert met de catalogus van Meinsma (MC 1903).

80 MC 1903, p. 48. In het register van bezoekers (zie nt. 77) worden personen uit Nederland, maar ook uit Aken, Londen, Marseille, New York, Pretoria, kortom uit vele landen vermeld. De soms bijgeschreven beroepen variëren van koperslager en schoorsteenveger tot professor. Enigszins relativerend is de opmerking van de secretaris van de kerkvoogdij dr. J. Reijers in een ingezonden brief van 25 juli 1979 in NRCHandelsblad: 'Amerikaanse bezoekers hebben maar één doel: ze moeten de "footprints of the devil" gezien hebben.'

boek' zoals Meinsma het noemt, op de deuren van de oude kast in de Librije en, zoals gezegd, in de boeken.⁸¹ Zelfs werden initialen gekerfd in de lectrijnen.⁸²

Enkele personen probeerden het verval te keren. In 1896 werd H. J. H. Groneman op eigen verzoek benoemd tot archivaris van de Hervormde Gemeente. In hetzelfde jaar werd Henri Wilhelm Philippus Elize van den Bergh van Eysinga (1868-1920) behalve tot predikant ook benoemd tot bibliothecaris. In 1897 schreef hij aan de kerkvoogden hoe slecht de boekencollectie eraan toe was en hij benadrukte het belang van een goede catalogus.⁸³ In datzelfde jaar gaf de kerkvoogdij opdracht de Librijeschoon te maken. Aanleiding was het bezoek dat op 10 augustus 1897 zou worden gebracht door koningin Wilhelmina en haar moeder koningin-regentes Emma.⁸⁴ In deze jaren was er ook een 'fonds voor herstel van de boeken' en uit bewaard gebleven rekeningen blijkt, dat er in de periode 1897-1906 daadwerkelijk herstelwerkzaamheden werden verricht.⁸⁵ In 1898 vertrok Groneman echter uit Zutphen en Van den Bergh van Eysinga kreeg het druk met ander werkzaamheden om zich echt om de Librije

81 Met de oude kast, volgens Meinsma 'van boven tot onder overdekt met namen en adressen' wordt waarschijnlijk de kast bedoeld die in 1718 was gemaakt voor de boeken van Valck (zie hierboven de paragraaf 'Winoldus Valck'). De kast is niet bewaard gebleven. Onduidelijk is wanneer hij precies werd verwijderd uit de Librije. Waarschijnlijk gebeurde dit in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. In een brief van de kerkvoogdij aan prof. dr. E. H. ter Kuile van 18 april 1953 staat onder andere: 'Dat de lelijke, bruin geverfde kast dan zou verdwijnen, zal ook bij U wel geen bezwaar ontmoeten.' (Archief Stichting Librije Walburgskerk Zutphen, doos 6B). De kast zou volgens dit schrijven moeten verdwijnen om plaats te maken voor verschillende nieuwe kasten, om zodoende alle boeken in de benedenlibrije te kunnen plaatsen. Dit plan is niet doorgedaan, maar de kast stond er toen dus nog. De brief geeft een terminus post quem voor haar verdwijning. Een terminus ante quem geeft Kiezebrink 1962, waarin op een foto, gemaakt door Zeylemakerte Zutphen, nog net een open boekenkast te zien is op de plaats van de oude gesloten kast.

82 In lectrijn 'e' is bijvoorbeeld 'CVD1813' en 'AAVD1813' gekerfd, misschien familie van Renso van Dijk, de orgelmaker uit Groningen die in 1813 zijn naam schreef in cat. nr. 439.

83 Looper 1991, p. 26.

84 In een brief van de burgemeester van 5 augustus 1897 wordt het College van Kerkvoogden uitgenodigd bij het bezoek aanwezig te zijn 'en [ik] neem de vrijheid U in overweging te geven door eenig orgel spel de plechtigheid te verhoogen en ook den Bibliothecaris der Librije uit te nodigen, vermits allicht eenige ogenblikken daar zullen worden doorgebracht' (cf. SSAZ, Archief Kerkvoogdij, voorl. inv. nr. 221). De koninginnenschriften hun naam in het bezoekersregister van de Librije (zie nt. 77).

85 Toen Van den Bergh van Eysinga aftrad als bibliothecaris, droeg hij het resterende bedrag van 20 gulden uit het fonds voor herstel van de boeken over aan zijn opvolger Meinsma. Zie, ook voor rekeningen van herstelwerkzaamheden door de binderijen van de firma C. H. F. Wöhrmann en de firma Wed. R. N. Lindeman in de kasboeken en rekeningen van de jaren 1897-1902 en 1904 en 1906 in het Stadsarchief Zutphen; cf. Smit 2005, pp. 11-13. Het genoemde bedrag van 20 gulden had Van den Bergh ingezameld onder de Zutphense bevolking om het 'sieraad onzer stad van ondergang te behoeden'; cf. Looper 1991, p. 26.

Koenraad Oege Meinsma (1865-1929) in zijn studeerkamer, ca. 1916. Naast hem zijn leerling Jo Spier (1900-1978), die later beroemd zou worden als tekenaar-illustrator. Foto Stedelijk Museum Zutphen.

bekommen. De kerkvoogdij had intussen wel aan Meinsma toestemming verleend om de belangrijkste stukken uit het kerkarchief te 'catalogiseren'.⁸⁶

Meinsma

Op 12 juni 1899 werd Koenraad Oege Meinsma (1865-1929) met algemene stemmen door de kerkvoogden benoemd tot archivaris en bibliothecaris van de Hervormde Gemeente.⁸⁷ Eindelijk keerde weer hettij voor de Librije. Meinsma behoort tot de handvol mensen die beslissend waren voor het voortbestaan en het beheer van de unieke Librijecollectie.

Wie was de man wiens catalogus pas nu, na 104 jaar, wordt vervangen door een nieuwe?⁸⁸ De in Deventer geboren Meinsma werd in 1883 onderwijzer op de openbare lagerschool te Welsum. Na het afleggen van het staatsexamen gymnasium ging hij in 1889 in Amsterdam studeren. Hij was al in de Welsumse tijd een vooraanstaand vrijdenker en publiceerde onder verschillende pseudoniemen in het

86 Cf. Looper (Geschiedenis in Zutphen) 1988, p. 126 en nt. 11.

87 SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nr. 11, notulen van de vergadering van de kerkvoogdij van 12 juni 1899. In deze vergadering werd Vanden Bergh van Eysinga's verzoek omontslagbehandeld en inge-

willigd. Het volgende punt in de vergadering behelst de benoeming van Meinsma tot opvolger als bibliothecaris en archivaris.

88 Biografische gegevens omtrent Meinsma zijn ontleend aan Looper (Inventaris) 1988, pp. 7-19.

vrijdenkersblad De Dageraad. Zo schreef hij daarin, onder de naam van Conrad von Elborch 'Over drie bedriegers (Mozes, Jezus en Mahomed). Eerste volledige vertaling van De Tribus impostoribus anno M.D.II.C.'⁸⁹ Meinsma was enkele jaren redactielid van De Dageraad en actief lid van de vrijdenkersvereniging, tot hij in 1895 zijn lidmaatschap opzegde.

Jarenlang had hij zich verdiept in Spinoza. In 1896 resulteerde dit in de publicatie Spinoza en zijn kring. Dit boek, dat nog steeds wordt beschouwd als een standaardwerk, maakte hem direct bekend. Verder was Meinsma, samen met zijn hoogleraar Jan te Winkel en met Willem Meijer, initiatiefnemer van de aankoop in 1897 van het Spinozahuis te Rijnsburg. In 1896 vertrok Meinsma uit Amsterdam om leraar Nederlands en nieuwe geschiedenis te worden aan het gymnasium te Zutphen.

Al in 1898 begon hij met onderzoek in de archieven van de Walburgiskerk naar de geschiedenis van kerk en Librije. Op 12 juni 1899 volgde Meinsma's benoeming tot archivaris en bibliothecaris van de Walburgiskerk. Een van zijn eerste acties was de kerkvoogdij te bewegen een brief aan het College van Burgemeester en Wethouders te schrijven met het verzoek de boeken van de Librije die sinds 1858 in het Stedelijk Archief waren ondergebracht terug te plaatsen.⁹⁰ Het verzoek werd gehonoreerd en de boeken werden naar de Librije teruggebracht. Meinsma kon zowel de collectie als de geschiedenis van de Librije beschrijven en daarmee het werk van Van Wullen voltooiën. Toen kerkvoogd Pritzelwitz van der Horst in 1900 voorstelde om, met het oog op financiële problemen, 'uit den boekenschat der librije het kostbaarste, dat toch ongebruikt ligt, te verkoopen', werd dit voorstel onder verwijzing naar Meinsma's werk afgewezen.⁹¹

In 1902 promoveerde Meinsma in Amsterdam bij hoogleraar Jan te Winkel op zijn dissertatie Middeleeuwse bibliotheken. Van dit proefschrift verscheen de handeditie in 1903 in Zutphen. Een belangrijk hoofdstuk is gewijd aan de Librije te Zutphen, waarvan voor het eerst oorsprong en geschiedenis worden beschreven. Het middeleeuwse karakter van de zestiende-eeuwse Librije wordt verklaard en ook de oude boekenbewaarplaats in de bovenlibrije wordt beschreven.⁹² Tevens is een bijlage de eerste catalogus van de Librije, tussen 1566 en 1570 opgemaakt door Cantzen, toegevoegd.⁹³

89 De Dageraad 9 (1887-1888), pp. 28-80; ook als losse publicatie verschenen (s.l. 1888).

90 Zie hoofdstuk 6.8: lijst Tadama.

91 Voorstel Pritzelwitz van der Horst geciteerd in Looper (Inventaris) 1988, p. 16. Van der Horst maakte in 1902 geen deel meer uit van het College van Kerkvoogden, waarvan Meinsma de namen noemt in het 20 december 1902 gedateerde voorwoord op zijn catalogus van de Librije.

92 Zelfs Van Wullen lijkt niet meer te hebben geweten waar de oude librije zich precies had bevonden. Hij schrijft: 'Die Oude Libery schijnt in de hoogte met een opgang of trappen wel een wenteltrap te zijn geweest. [...] Misschien was zij daar, waar thans de kanselarij is'; cf. SSAZ, Collectie Van

Wullen, archiefnr. 206 (niet geïnventariseerd), doos 3,10, fol. 7. Clark, die de Librije in april 1894 bezocht en contact had met toenmalig assistent-archivaris J. Gimberg, schrijft dat niet duidelijk is waar de bibliotheek zich vóór de bouw van de nieuwe librije bevond; cf. Clark 1901, p. 153. Toen Gimberg in 1930 B.H. Streeter in de Librije rondleidde, wist hij inmiddels beter. Streeter kreeg van de 'ex-keeper of the Town Archives' ook de bovenlibrije te zien; cf. Streeter 1931, pp. 9-12.

93 In tegenstelling tot hetgeen wordt gesteld in Looper (Inventaris) 1988, p. 16, betreft de bijlage in het proefschrift dus niet Meinsma's catalogus van de Librije.

Meinsma heeft daarbij de Cantzen-titels sterkingekort en door middel van een asterisk vóór de titels aangegeven welke werken hij nog in de Librije aantrof.

Eveneens in 1903 verscheen, op kosten van de kerkvoogdij van de Nederlands Hervormde Gemeente, Meinsma's Catalogus van de Librije der St. Walburgskerk te Zutphen. Op verzoek van de kerkvoogdij werd voorafgaand aan de catalogus de historische inleiding over de Librije uit Middeleeuwse Bibliotheken overgenomen.⁹⁴ Meinsma schrijft in zijn voorwoord, dat de catalogus al enkele jaren in handschrift gereed was en dat hij niet werd vervaardigd voor bibliografische doeleinden, 'maar uitsluitend voor praktisch gebruik'. De catalogus telt 741 nummers met korte titelbeschrijvingen, eigenlijk 'short titles'.⁹⁵ De boeken zijn binnen verschillende rubrieken alfabetisch gerangschikt.⁹⁶

Behalve aan de ontsluiting van de boekencollectie besteedde Meinsma, zoals hierboven gezegd, in deze jaren ook aandacht aan het herstellen en opnieuw laten binden van boeken. Ook liet hij in 1903 ten behoeve van de Librije een vitrine, een kast en een tafel maken.⁹⁷ Meinsma deed, zoals gezegd, niet alleen onderzoek naar de Librije, maar ook naar gebouwen en interieur van de Walburgskerk.⁹⁸ Op zijn advies werd het middeleeuwse karakter van de Librije bij de restauratie van 1907-1908 door restauratiearchitect Cuypers behouden. Ook met de restauratie van de kerk 'bemoeide' hij zich.⁹⁹ Na 1903 schreef hij krantenartikelen en deed veel redactiewerk. In 1924 verscheen *De zwartedood 1347-1352*, een bundeling van zijn artikelen in de Zutphense Courant over de pest in Europa.

Tot zijn dood in 1929 bleef Meinsma woonachtig in Zutphen. Voor de Librije is zijn werk van onschatbare waarde geweest. De bibliotheek stond er weer goed bij. Een bezoeker in 1912, Remigius genaamd, schreef in een artikel over de zorg die koster G.J. Memelink voor de Librije had. Deze leidde bezoekers rond, bestudeerde de geschiedenis en verkocht foto's van enkele mooie boekbanden.¹⁰⁰ Omdat de lectrijnen vol waren geraakt, waren in de loop van de tijd kasten bijgeplaatst. Op een schilderij door Silkemeier uit 1913 is tussenderamenaan de westzijde een smalle, dichtekast te zien.¹⁰¹

94 Deze geschiedenis van de Librije werd voor de derde keer uitgegeven in Meinsma 1988.

95 In zijn catalogus geeft Meinsma met een asterisk voor de titels aan, welke werken ook voorkomen in de catalogus Cantzen. In die gevallen zijn de titels identiek met die in de bijlage met de catalogus Cantzen in Meinsma's dissertatie.

96 Meinsma hanteert de volgende onderverdeling: Handschriften (nrs. 1-8), Incunabelen (nrs. 9-92a, met Hain-nummers), Kerkvaders, etc. (nrs. 93-183), Theologie (nrs. 184-336), Geschiedenis (nrs. 337-374), Letterkunde (nrs. 375-468), Schoolboeken (nrs. 469-552), Verschillende Wetenschappen (nrs. 553-564), Rechtsgeleerdheid (nrs. 565-741).

97 SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nrs. 1459, 1460, 1462; gepubliceerd in Smit 2005, nt. 38. Bij de vitrine zou het kunnen gaan om de hieronder ge-

noemde 'vitrine-opbouw' op een lectrijn. De rekeningen geven geen verdere details over de meubelen.

98 Hiervan getuigen zijn aantekeningen die worden bewaard in het Archief Meinsma in het SSAZ; cf. Looper (Inventaris) 1988.

99 Ibidem, p. 17.

100 Remigius 1912, geciteerd in Vliegenthart-vander Valk Bouman 1984, pp. 51-52. Memelink was kostertot hij op 3 september 1929 wegens slechte gezondheid eervol ontslag kreeg; SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nr. 13, notulen vergaderingen kerkvoogdij, 3 september 1929.

101 H.H. Silkemeier, 'De Librije' (1913), olie verf op linnen; afgebeeld in Groothedde 1999, p. 208. Het schilderij bevindt zich in de collectie van het Stedelijk Museum Zutphen.

Interieur Librije, begin twintigste eeuw. Foto Stedelijk Museum Zutphen.

De bovenlibrije, een logische ruimte om een deel van de boeken onder te brengen, werd niet als zodanig gebruikt. Dit vertrek, dat zoals gezegd van 1500 tot 1564 als librije had dienst gedaan, werd benut als archiefbewaarplaats.

Na Meinsma

Na Meinsma's dood in oktober 1929 werd niet direct een opvolger benoemd. In juni 1930 is de vergadering van kerkvoogden nog van mening 'dat nu het kerkelijk archief in orde en geïnventariseerd is er voorlopig geen behoefte aan een archivaris bestaat'.¹⁰² Vier maanden later zegt de voorzitter echter 'dat het voor het houden van toezichten voor het geven van inlichtingen wel gewenscht is dat we een bibliothecaris worden aangesteld.' Hij denkt daarbij aan oud-stadsarchivaris J. Gimberg, die hij voor de functie zal polsen en een vergoeding van honderd gulden per jaar zal aanbieden.¹⁰³ Een maand later werd Gimberg, die al in 1894 Clark in de Librije ontving, benoemd tot bibliothecaris.¹⁰⁴ Voor de

102 SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nr. 13, 3 juni 1930.

103 Ibidem, 7 oktober 1930. Gimberg was op 1 januari 1930 met pensioen gegaan.

104 Ibidem, 4 november 1930. Al in 1894 verschaft Gimberg inlichtingen over de Librije aan Clark (zie hierboven). Deze bedankt in *The Care of Books*, p.

153, nt. 3, 'my friend Mr. Gimberg, Archivarius at Zutphen'. In het Gimberg archief werd geen vermelding gemaakt van zijn overdiens functioneren als bibliothecaris van de Librije; cf. SSAZ, Collectie Gimberg, archiefnr. 142.

Librije heeft hij niet veel kunnen betekenen: al na anderhalf jaar, op 21 maart 1932, overleed hij na een lang ziekbed.¹⁰⁵

Over een nieuwe bibliothecaris wordt niet gesproken in de notulen van de vergadering van kerkvoogden. In juni 1933 werd H.H. Kiezebrink benoemd tot 'koster-kerkdienaar'. In september 1940 werd hem de titel van conservator verleend, 'zulks als blijkt van waardering voor zijn goede zorgen voor onze bibliotheek'.¹⁰⁶ Hij zou lang in deze functie werkzaam blijven.

In de Tweede Wereldoorlog werden de boeken in kisten gepakt en geplaatst in de bovenlibrije. De kleine ruimte stond barstensvol.¹⁰⁷ Een foto van het interieur van de benedenlibrije in Ter Kuile publicatie van 1942 toont de gele lectrijnen. De Librije kwam de oorlog zonder schade door. Een foto uit het Zutphens Dagblad toont hoe de boekendoorleerlingen van de Vakschool voor Meisjes, met witte schortenaan en kapjes op hun hoofd, worden teruggedropd op de lectrijnen.¹⁰⁸ Veel boeken lagen na de oorlog nog lang ongeordend in de kisten, zoals blijkt uit brieven van pater Bonaventura Kruitwagen. In 1947 kan de koster-conservator het incunabel Casus longicum casibus brevibus, dat Kruitwagen in verband met zijn onderzoek naar de drukker van Freeska Landriucht wil bestuderen, niet vinden en komt de pater zelf naar Zutphen om het uit de nog ongeordende massa boeken op te diepen.¹⁰⁹ De wanorde in deze jaren is begrijpelijk. Eerste prioriteit had het herstel van de oorlogsschade aan de kerk. Daarbij kwam nog de grote torenbrand van 30 maart 1948 die ook voor de Librije voor grote consternatie had gezorgd. In het Zutphens Dagblad staat te lezen, dat direct hulpcolleges van brandweerlieden en vrijwilligers werden geformeerd om de kostbare boeken naar veiliger plaatsen over te brengen. Een maand later waren ze weer in de Librije te bezichtigen.¹¹⁰

Na alledrukte keerde de rust terug. In 1960-1961 werd het interieur gerestaureerd. Kiezebrink, nog steeds werkzaam als koster-conservator, vermeldt in zijn kerkgidsje, dat er in de 'rustige sfeer' van de Librije gelegenheid is om te studeren. Bovendien, zo schrijft hij, worden regelmatig boeken uitgeleend

aan universiteitsbibliotheken.¹¹¹ Bij rondleidingen mochten bezoekers de boeken in handen nemen en er in bladeren.

De Librije als museale collectie

De welwillende zorg van Kiezebrink hield de voortgaande verslechtering van de conditie van de boeken niet tegen. De oorzaak lijkt nuchter niet onverschilligheid, of gebrek aan historisch besef te zijn, maar eerder een gebrek aan expertise. De Librije werd nog steeds gezien als bibliotheek waar de boeken in de eerste plaats klaar lagen voor de geleerde gebruiker die ze, aan de ketting, kon raadplegen. In werkelijkheid was haar functie al sinds de achttiende eeuw verschoven van een bibliotheek met een min of meer openbaar karakter naar een museale collectie, die andere zorg behoefde. Optimale klimatologische omstandigheden en een goede materiële staat van de boeken zijn voorwaarden voor het behoud. Bezoekers komen om de Librije als geheel te bekijken, de boeken zijn museale objecten geworden. Het duurde jaren voordat dit besef was doorgedrongen en echte veranderingen werden doorgevoerd.¹¹²

Vanaf 1955, toen Hans Heiland, boekrestaurator uit Gerain de toenmalige DDR, in een brief aan het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen de noodklok luidde over de slechte staat van de boeken in de Librije, werd er door diverse deskundigen van onder andere het Ministerie, de Koninklijke Bibliotheek en de Rijksinspectie voor Roerende Monumenten onderzoek gedaan en advies gegeven ter verbetering.¹¹³ Een nota uit 1974, bij naam twintig jaar na Heilands brieven opgesteld door de Commissie Librije, geeft een goed beeld van de situatie in die dagen.¹¹⁴ De Commissie constateerde het volgende: de boeken stonden verspreid over drie locaties. In de benedenlibrije lagen ze op overvolle lectrijnen of stonden in een open kast. De handschriften lagen op twee lectrijnen die tot vitrines waren omgebouwd. In de bovenlibrije stonden boeken in zeven lage kasten en lagen er enkele tentoongesteld op de zestiende-eeuwse tafel en in de kluis van de kerk bevonden zich enkele planken met boeken. Verschillende incunabelen lagen open op lectrijnen en om ze open te houden waren er te kleine glasplaten en zelfs een autoruit op gelegd. Het publiek mocht de boeken in handen nemen en de

105 Zie over Johannes Gimberg (1864-1932): Riemens 1988. Gimberg skort stond in de bibliothecariaat van de Librije wordt niet vermeld.

106 SSAZ, Archief Kerkvoogdij, inv.nr. 13, resp. 8 juni 1933 en 3 september 1940. In mei 1963 nam Kiezebrink afscheid als koster maar behield hij, tot zijn overlijden enkele jaren later, de functie van conservator. Ook bleef hij de rondleidingen verzorgen; cf. Gelders Oudheidkundig Contactbericht nr. 18 (juli 1963).

107 Met dank voor deze informatie aan mevrouw H.G. Terwel-Vlogman, vanaf 1948 verbonden aan de Walburgiskerk, van 1963-1973 als koster, samen met haar rechtgenoot J. Terwel. De boeken werden tijdens de oorlog dus niet ondergebracht bij particulieren, zoals wordt gesteld in De Librije: een unieke bibliotheek (Zutphen 2002), p. 16.

108 Ter Kuile 1942, foto 8. Een exemplaar van de foto uit het Zutphens Dagblad is in het bezit van de Stichting Librije Walburgskerk Zutphen. Het onderschrift bij de foto vermeldt, dat de boeken tijdens de oorlog waren ondergebracht 'in bom- en brandvrije bergplaatsen'.

109 Leerintveld 2000, pp. 10-11; cf. cat.nr. 187. In 1950 is Kruitwagen nogmaals in de Librije, zoals blijkt uit zijn aantekeningen op een blad in cat.nr. 811.

110 Hartman 1999, pp. 277-290; berichten in Zutphens Dagblad van 30 maart 1948, 31 maart 1948 (met foto van de ontruiming van de Librije waarbij boeken op een bakfiets worden geladen), 26 april 1948.

111 Kiezebrink 1962, p. 24. Kiezebrink beheerde ook het archief van de kerk, dat werd bewaard in de kluis en in de bovenlibrije. De inventaris, eigenlijk meereen inhoudsopgave, die Van Wullener in de negentiende eeuw van maakte, vormde nog steeds de enige oontsluiting van dit rijk archief. In 1962 werd het archief van de kerkmeesters overgebracht naar het Archief van de Gemeente Zutphen. De documenten dateren van ca. 1220 tot 1945. Ze werden ondergebracht in het Archief Kerkvoogdij. Tegenwoordig zijn ook de stukken uit 1945 tot 1974 in het SSAZ ondergebracht. Deze zijn nog niet geïnventariseerd.

112 Voor een uitvoerige beschrijving van de slechte

omstandigheden in de twintigste eeuw, de groeiende ongerustheid hierover en de maatregelen ter verbetering vanaf ca. 1950 cf. Smit 2005, p. 13 e.v.

113 De brief van Heiland dateert van 8 oktober 1955; cf. Smit 2005, p. 15.

114 Archief Stichting Librije Walburgskerk Zutphen, doos 1A, 26 juni 1974. De nota werd opgesteld door dr. E. Braches en dr. A.C.F. Koch namens de Rijkscommissie Bibliotheekwezen en prof. dr. G. H.M. Posthumus Meyjes en dr. J.P. van Dooren namens de Commissie voor de Archieven van de Nederlands Hervormde Kerk.

boeken hadden te lijden door het veelvuldig openen ervan. Dit laatste gold met name voor de 'topstukken' van de collectie, zoals de eerste uitgave van Copernicus' *De revolutionibus*. Als belangrijke tekortkoming werd beschouwd, dat Meinsma's catalogusnummer niet in of op de boeken was aangebracht en dat er geen standcatalogus was.¹¹⁵ De boeken waren daardoor onvindbaar. Bovendien ontbraken voorzieningen voor het wetenschappelijk raadplegen van de boeken. In voorkomende gevallen werden zij voor dat doel naar het Gemeentearchief gebracht. In de benedenlibrije was een klimaatvoorziening waarvan de Commissie medewerking niet kon doorgronden,¹¹⁶ de bovenlibrije had geen voorzieningen en het klimaat in de kluis was zeer vochtig. Er was geen inbraak- of brandbeveiliging. Tot slot werd een jarenlange restauratie achterstand geconstateerd.

De Commissie kwam met verschillende, dringende aanbevelingen, maar uit de notulen van de vergaderingen van de kerkvoogdij blijkt dat er tot in 1978 nog steeds niets mee was gedaan.¹¹⁷ Vooral de aanbeveling om de boekendiegeen museale functie hebben zo snel mogelijk over te brengen naar een instelling met betere beheerscondities, zoals bijvoorbeeld het gemeentearchief, riep veel weerstand op. Intussenging de conditie van de boeken verder achteruit. Uiteindelijk werd in 1982, na veel overleg en enkele proefrestauraties, met subsidie van het ministerie van CRM begonnen met een groot restauratieproject van de boeken. In 1999 kon dit project, nadat 371 boeken een restauratie of conserveringsbehandeling hadden ondergaan, worden afgesloten.¹¹⁸

Stichting Librije Walburgskerk

Ook het beheer van de Librije werd beter geregeld. In 1984 werd daartoe de Stichting Librije Walburgskerk Zutphen opgericht.¹¹⁹ Doelstelling van deze stichting is: 'De instandhouding en het beheer van de

115 Tegenwoordig staat het Meinsmanummer wel op of in de boeken. Het is meestal met zwarte ballpoint[] genoteerd op de perkamenten rug of anders voorin de boeken.

116 Hierbij ging het om het eind 1960 geplaatste ontvochtigingsapparaat; cf. Smit 2005, p. 17.

117 Archief Stichting Librije Walburgskerk Zutphen, doos 1A, bericht van J. Reijers, februari 1978.

118 Vooral door de gezamenlijke inspanningen in de jaren 1978-1982 van J. Karsten, mevrouw drs. E. Hartkamp-Jonxis (beiden CRM) en dr. J. Storm van Leeuwen (KB) kwam het restauratieproject van de grond. Vanuit Zutphen was met name de inzet van dr. J. Reijers belangrijk. De restauraties werden uitgevoerd door de firma Schrijen Boek (Sittard) en, na 1991, door Restauratieatelier Jos Schrijen (Nijmegen). Een werkgroep, sinds 1984 adviescommissie genoemd, deed de selectie van te restaureren boeken, de begeleiding en de be-

oordeling. Boekrestaurator W.J.Th. Smit is sinds 1980 lid van de werkgroepen adviseur, van 1989 tot 1996 samen met prof. dr. J.A. Szirmai. Vanuit de kerkvoogdij en na 1984 de Stichting Librije Walburgskerk Zutphen waren met name mevrouw drs. J.M. Vliegthart-vander Valk Bouman (1978-1985) en drs. G.E. Hartman (1987-2000) bij de restauraties betrokken. Van alle restauraties is een restauratierapport aanwezig. Smit heeft in diverse publicaties de restauraties, hun geschiedenis, de uitgangspunten, de gevolgen van de richtlijnen, de procedures en de werkwijze uitgebreid beschreven; cf. Smit 1993, Smit 1999, Smit 2005.

119 Voorzitters van de Stichting waren tot dusverre: G.J. Eggink (1984), ds. H.J. van Leeuwen (1985-86), jhr. mr. W.H. de Jonge (1986-94), mr. A.C. de Visser (1995-2002) en de huidige voorzitter, mr. T.J. Jansen Schoonhoven (2002-).

Interieur Librije, 1999.

boeken, de handschriften, het meubilair en de overige zaken, behorende tot de Librije van de Hervormde Gemeente te Zutphen, alsmede het verrichten van alles wat tot het vorenstaande kan bijdragen; in dit doel zijn mede begrepen het conserveren, de restauratie en de presentatie van genoemde boeken en zaken.'

Voor het eerst werd hiermee formeel vastgelegd dat de Librije een museale collectie is geworden. Waarbij de stichting van de nieuwe librije voor Slindewater en Berner de inhoud van de boeken voorop stond, is nu het belangrijkste dat het gaat om een zestiende-eeuwse bibliotheek, een voor Nederlanden de wereld uniek ensemble van laat-middeleeuwse architectuur, een zestiende-eeuws interieur, zestiende-eeuwse meubelen en vooral vijftiende- en zestiende-eeuwse boekendie voor het grootste deel nog in de oorspronkelijke bandsteken en al meer dan 400, deels 500 jaar op dezelfde plaats worden bewaard.

Eind jaren tachtig van de twintigste eeuw kreeg de benedenlibrije weer haar oorspronkelijke gezicht. Bij een grote opknappbeurt werden de eindeloop van de tijd bijgeplaatste kasten verwijderd en werden nieuwe, speciaal voor dit doel vervaardigde boekenkast geplaatst. In de bovenlibrije kwamen soortgelijke nieuwe kasten zodat daar allen niet op de elektrijnen geplaatste boeken verantwoord kunnen worden bewaard. In dezelfde tijd werden, met behulp van geschikte apparatuur, eindelijk ook de klimatologische omstandigheden goed geregeld.¹²⁰ In november 1994 werden de boeken in verband met de restauratie van het kerkinterieur tijdelijk opgeslagen in de bovenlibrije.¹²¹ In april 1998 konden zeweerop de elektrijen worden gelegd en werd de benedenlibrije, onder begeleiding van gidsen, weer

120 Smit 2005, pp. 15-20.

toegankelijk voor het publiek. De boeken zijn weliswaar nog raadpleegbaar, maar alleen voor wetenschappelijk onderzoek, op afspraak en in het bijzijn van een bestuurslid van de Stichting.

Vele bezoekers komen nog steeds van heinde en verre om de beroemde kettingbibliotheek, en natuurlijk de duivelspoten, met eigen ogen te aanschouwen. Wat dat betreft is er niet veel veranderd: de tijd lijkt te hebben stilgestaan. Alleen de genen die haar geschiedenis kennen, weten hoe bijzonder het is dat de boeken nog steeds in situ aanwezig zijn. Voor de beheerders van deze reënis uit het verleden is het bewaren de voornaamste taak geworden. De bibliotheek moet worden gezien als een gesloten collectie, in die zin dat er geen boeken meer worden toegevoegd, tenzij het teruggelaten exemplaren uit de collectie betreft. Nieuwe schenkingen van oude boeken, hoe goed bedoeld ook, zouden niet meer moeten worden aanvaard, omdat ze niet passen in het unieke historische geheel van de Librije.¹²²

Het bestuur van de Stichting Librije Walburgskerk heeft met veel inzet en doorzettingsvermogen belangrijke resultaten geboekt.¹²³ Financiële middelen werden gezocht en gevonden voor genoemde restauraties, voor een permanente tentoonstelling over de Librije¹²⁴ en voor de onderhavige wetenschappelijke catalogus van de collectie. Het is van het grootste belang, dat realisatie van deze mijlpalen het dagelijks beheer van de collectie de aandacht blijft krijgen die noodzakelijk is. Het kader daarvoor is erger te uideerking van de Stichting Librije Walburgskerk als Geregistreerd Museum in de zomer van 2006.

121 In 1995 werden ook de electrijnengeconserveerd en werd de provisorische vitrine op een van de banktegenover de huidige ingang verwijderd. Toen de Librije in 1998 weer openging voor publiek, was er achter in een nieuwe vitrine geplaatst. De provisorische vitrine werd al genoemd in de nota van 1974. Het is niet duidelijk of er een verband is met de vitrine die Meinsmain in 1901 liet maken.

122 De laatste stopgenomen schenkingen in de catalogus dateren van de jaren negentig van de twintigste eeuw (cat.nrs. 17 en 477). Ook kanselbijbels als cat.nr. 122 zijn historisch gezien 'Fremdkörper' in de Librijecollectie. Niet opgenomen in de catalogus werden de achttiende- en negentiende-eeuwse kerkboeken die tegenwoordig in de bovenlibrije worden bewaard.

123 De prijs die het Prins Bernhard Cultuurfonds Gelderland elk oneven jaar toekent aan een per-

soon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor de cultuur of het natuurbehoud in Gelderland, werd in 2001 toegekend aan de Stichting Librije Walburgskerk. De bijbehorende bokaal werd op 5 oktober van dat jaar uitgereikt aan de voorzitter van de Stichting. In de laudatio staat geschreven: 'Deze stichting ontvangt de onderscheiding voor de inzet waarmee vele vrijwilligers het mogelijk maken de kettingbibliotheek De Librije aan een breed publiek te tonen. Ook wordt met de onderscheiding waardering uitgedrukt voor het zorgvuldig bewaken en conserveren van de unieke boekenverzameling, die daardoor bewaard blijft voor vele volgende generaties.'

124 De tentoonstelling is opgesteld in de Raadskapel van de kerk en werd op 9 mei 2003 officieel geopend; cf. Librije. Mededelingenblad van de Stichting Librije Walburgskerk Zutphen 2003.

1.1 Register op de geschiedenis van de Librije

Bevattevensverwijzingen naar personen en zaken die voorkomen in de inleidingen op de oude catalogi en boekenlijsten (hoofdstuk 6.1-10).

Persoonsnamen	Copernicus, Nicolaus 40
Aa, C. van der 706	Cust, Lionel Henry 31
Adolf van Egmond, hertog van Gelre 14	Cuypers, P.J.H. 18, 36
Aessack, Evert 702	D., A.A. van 33
Aessack, Willem 703	D., C. van 33
Altetus 27	Dammen, Sebastiaan 25, 26
Altheer, J. 703, 706	Dijk, Renso van 33
Arntzenius, Henricus Johannes 29	Dionysius Carthusianus 20
Balthesius, Johannes, de Grandville 26	Doesschate, J.W. ten 703, 704
Barner, Godfried 703	Dongen, Wim van 20
Barner, Willem 703	Dooren, J.P. van 39
Bastiaanse, R. 27	Dreux, Pieter de Grient 23, 29
Baudartius, Willem 25	Drukker van Freeska Landriucht 38
Bax, Dirk 30	Eggink, G.J. 40
Bergh van Eysinga, H.W.Ph.E. van den 33, 34	Elborch, Conrad von 35
Berner, Dorothea 24	Emma, koningin-regentes 33
Berner, Herman 16, 19, 20-22, 41, 668, 673-675, 678, 684, 687, 695	Erasmus, Desiderius 21
Biber, Johannes Antonius 25-27	Essen, Johan van 26
Blades, William 18	Flenderus, Johannes 27, 28
Blaeu, Joan 26	Flenderus, Johannes Sebastiaan 28
Bondam, Pieter 28, 29, 706	Frederiks, J.G. 31
Bor, Pieter 26	Frijhoff, Willem 23
Bouwhuys, Bernard 23, 24	Gaekelius, Petrus 25, 29
Braches, E. 39	Gellius de Bouma, Petrus 25, 26
Brincker, Jean Gerhard 31	Gheilnoet, Hermannus 20
Brincker, Johan Wilhelm 31	Gimberg, Johannes 35, 37, 38
Bröffel, Otto Coenraad 29	Goeree, Wilhelmus 29
Calvijn, Johannes 25	Goldberg, Johannes 706
Campbell, M.F.A.G. 31	Grient Dreux, zie: Dreux
Cantzen, Henrick 14, 15, 20-22, 28, 35, 36	Groneman, H.J.H. 33
Capellen, Evert van der 16	Gruys, J.A. 28
Clark, John Willis 31, 32, 35, 37	Gygen, Wilhelmus 20
Clausenius, Bernhardus 27	Hartkamp-Jonxis, E. 40
Coen, Hendrik 703	Hartman, G.E. (Jos) 28, 40
Coke, Carolus 28	Heeckeren, Everhard van 28
Coke, Gilbert 27	Heiland, Hans 39
	Herwarden, Arnold van 16

Herwin, Herman 703, 704
 Herwin, Johan 703, 704
 Horst, von Pritzelwitz van der 35
 Houtkamp, Martinus 24, 703
 Hus, Johannes 21
 Iseren, Cornelis 703
 Jansen Schoonhoven, T.J. 40
 Jonge, jhr. W.H. de 40
 Karel V, keizer 16
 Karsten, J. 40
 Kiezebrink, H.H. 38, 39
 Koch, A.C.F. 39
 Kreyneck, Henricus 16, 681
 Kruitwagen, Bonaventura 38
 Kuile, E.H. ter 33, 38
 Leerintveld, A.M.Th. (Ad) 28
 Leeuwen, H.J. van 40
 Lennep, Egbert van 25
 Lindeman, R.N. 33
 Lomeyer, Christoffer 26
 Lomeyer, Johannes 27
 Luther, Maarten 21, 25
 Matthes, H.J. 767
 Maurits, prins van Oranje 23
 Meijer, Willem 35
 Meinsma, K.O. 20, 21, 23, 26-29, 32-36, 40, 42
 Melanchthon, Philip 21
 Memelink, G.J. 36
 Meyjes, G.H.M. Posthumus 39
 Nieuwhoff, W. 30
 Pfaff 31
 Philips II, koning van Spanje 20
 Pitiscus, Samuel 27
 Poole, Matthew 27
 Posthumus Meyjes, zie: Meyjes
 Pritzelwitz van der Horst, zie: Horst
 Reich-Ranicki, Marcel 25
 Reijers, J. 32, 40
 Remigius 36
 Russenberg, Vincent 20, 21
 Rutter, Henrick 702
 Santen, Derick van 20
 Schimmelpenninck, Griete 24
 Schrijen, J. 40
 Schulchen, Welmarus 703
 Silkemeier, H.H. 36
 Slindewater, Arnoldus (I) 24
 Slindewater, Arnoldus (II) 24, 25, 703
 Slindewater, Coenraad 16, 19, 21, 22, 24, 41, 704
 Slindewater, Jacob 24
 Sluyter, Huybert 23, 28, 29
 Smit, W.J.Th. 31, 40
 Spier, Jo 34
 Spinoza, Baruch de 35
 Staring, A.C.W. 18
 Steenbergen, Simon 22
 Storm van Leeuwen, J. 40
 Streeter, B.H. 35
 Suchtelen, Gerrit van 702
 Suchtelen, Peter van 16
 Szirmai, J.A. 40
 Tadama, R.W. 30, 31, 35
 Terwel, J. 38
 Terwel-Vlogman, H.G. 38
 Thomas van Aquino 24
 Thyll, Derck van 22, 703, 704
 Torck, Maria 28
 Upmeijer, Hermannus 27
 Valck, Winoldus 27-29, 32, 33
 Velp, Derk van 21, 22, 30
 Velp, Orige (Adriaan) van 21
 Verwey, Abraham 30, 31
 Visser, A.C. de 40
 Vlems, R.J.C.M. 703, 704
 Vliegenthart-van der Valk Bouman, J.M. 40
 Westreenen, W.H.J. baron van 703
 Wild, B. 703, 706
 Wilhelmina, koningin der Nederlanden 33
 Wilhelmus de Boekbinder 20, 21
 Wilhem, Meester 18
 Winkel, Jan te 35
 Wullen, Dirk van 22, 23, 29, 30, 35, 39
 Zeylemaker 33
 Zwingli, Ulrich 25

Overig
 Agnietenconvent (Adamanshuis), Zutphen 23
 Amsterdam 26, 34, 35
 Antwerpen 20
 benedenlibrije (nieuwe librije) 16-19, 21, 24, 25, 32, 35, 38-41
 benedenlibrije, toegangsdeur 28
 Bethlehemklooster, Doetinchem 23
 bezoekersregister (gastenboek) 31-33
 bibliothecaris van de Librije 18, 22, 25-27, 29-31, 33-35, 37, 38
 bisschop van Utrecht 13, 16
 boekbinders 20, 22, 26, 32
 boekenkast 15, 28-33, 36, 39, 41
 bovenlibrije (olde liberie) 15, 17, 19, 20, 22, 30, 35, 37-42
 Broederenklooster, Zutphen 16, 22
 Cambridge 31
 catalogus 15, 21-23, 26-30, 33, 35, 36, 42
 chorisocius (koorgezel) 14, 21
 commendatio 15
 Commissie Librije 39
 Commissievoor de Archieven van de NHKerk 39
 crypte 13, 15, 23
 De Dageraad 35
 deken 14, 16
 Delden 24
 Den Haag 24
 Deventer 20, 22, 24, 26, 34
 Doesburg 20
 Doetinchem 23, 27
 dubbelkerk 13
 duivelspoten 18, 32, 42
 Düsseldorf 25
 fraters van Deventer 20
 fraters van Doesburg 20
 Galileën (Observantenklooster), Zutphen 16, 18, 19, 22, 24
 Genève 25
 Gera 39
 Groningen 29, 33
 Hamburg 26
 handschriften 15, 16, 23, 24, 39
 Harderwijk 29
 Heer Hendrikshuis (convent), Zutphen 23
 Heidelberg 31
 Herborn 25
 herstelwerkzaamheden 31, 33, 36
 Hervorming (Reformatie) 13, 15, 20, 21, 24
 Hieronymusberg (fraterhuis), Hattem 23
 Hieronymusschool, Utrecht 27
 incunabelen 16, 38, 39
 Index librorum prohibitorum 20
 Isendoorn (convent), Zutphen 23, 737
 kanselarij 22, 30, 35, 700
 kanselbijbels 42
 kanunniken 13-16, 19, 23
 kapittel 13-15, 21, 23, 24
 kapittelboekery 15, 16, 19
 kapittelheren 13-15
 kapittelhuis 15, 17
 kapittelkerk 13
 kapittelschool 14, 15, 21
 kerkboeken 42
 kerkenraad 23
 kerkfabriek 14
 kerkhof 18
 kerkmeesters 14, 16, 18, 21-23, 25, 29
 kerkvoogden, kerkvoogdij 30-36, 40
 kerkvoogdij, archief 39
 kettingen 18, 19, 21, 23, 26, 39, 42
 Keulen 14, 16, 20, 24
 Kleef 27
 klimaatvoorziening 40, 41
 kloosters 22, 23
 Koninklijke Bibliotheek, Den Haag 28, 39, 40
 koor (hoogkoor) 13, 15, 23
 koster 15, 31, 36, 38
 Latijnse school 25-29
 Laurensberg 25
 lectrijnen 18-20, 28, 32, 33, 36, 38, 39, 41, 42
 Leiden 25
 Leuven 14, 23
 Middelburg 29

geschiedenis van de Librije

Ministerie (OKW, CRM) 39, 40
Münster 18
Museum Meermanno-Westreenianum, Den Haag 24, 703
nummers (nummeringen) 32, 40
Observantenklooster, zie: Galileën
Parijs 14
parochiekerk 13-15
prebenden 14
predikanten 23, 25, 26, 29, 30, 33
prijsbanden 30
Prins Bernhard Cultuurfonds Gelderland 42
proost 14
provenancegegevens(eigendomsinscripties)20, 22-24, 27, 30
Raadskapel 13, 16, 42
rector 14, 21, 25-27, 29
rekeningen en kwitanties 16, 20, 22, 26, 33
restauratieproject 40
restauratierapport 40
Rijkscommissie Bibliotheekwezen 39
Rondeel (convent), Zutphen 703
rugschildjes 32
Salvator Mundi 18
schenkingen 16, 21, 42
schoolboekjes 22, 30, 700, 759
Schrijen Boek, firma te Sittard 40
sleutels 19, 23, 25, 28
Spinozahuis, Rijnsburg 35
Stadsarchief(Gemeentearchief)Zutphen 35,40
stadsbibliotheek 19
stadsschrijver 14
stadswapen Zutphen 26
standcatalogus 32, 40
Stedelijk Museum Zutphen 16, 36
Steinfurt 25
Stichting Librije Walburgskerk Zutphen 38-40, 42
subsidie 40
torenbrand 38
Tweede Wereldoorlog 38
Utrecht 13, 16, 27
Vakschool voor Meisjes 38
vicarissen 14, 21, 23
vitrine 36, 39, 42
vrijdenker 34, 35
Warnsveld 30
Welsum 34
Wijnhuis 31
Wöhrmann, C.H.F., firma 33
Zutphen,magistraat,stadsbestuur,vroedschap 14-16, 23, 25-27